

Recensioner

Tidens flykt. Stora historiska händelser och människor som har levat i dem.

Erik Lönnroth

Atlantis, Stockholm 1998. 346 s.

ERIK LÖNNROTHS NYA bok sönderfaller i fyra delar: Tankar om historia, Medeltiden, 1700- och 1800-talet samt Allmänt. Boken består av uppsatser som tidigare har publicerats, påfallande många efter 1980, den senaste 1998, och den tidigaste 1942, en rungande protest mot Nazityskland. Efter uppsatserna står årtalen för deras publicering, dock inte platsen, vilket är skada.

Bland klassikerna är en uppsats från 1950 "Är Sveriges historia oföränderlig?" Den utgöres av en diskussion med före riksarkivarien Bertil Boëthius, som kritiserat Lönnroths essaysamling *En annan uppfattning*. Vad Erik Lönnroth anför mot Boëthius och hela kretsen kring *Historisk Tidskrift* är inte i första hand att de har en annan syn på källkritik än vad bröderna Weibull och han själv har utan att de fastnat i nationella och konservativa ideal, som bestämde deras historiesyn. Meningsutbytet Boëthius – Lönnroth har karaktär av ett gentlemannasamtal från skilda ideologiska utgångspunkter. Till egendomligheterna hör att Boëthius anser att Lönnroth präglats av sydsvensk herrgårdsmiljö. Lönnrots replik är dels att han själv inte varit i denna miljö, dels att miljön inte brukar alstra intelligensaristokrati eller radikalism. Den gängse hettan mellan de olika lägren i svensk historieforskning torde idag vara svår att förstå, men den belyses av att lundaprofessorn Gottfrid Carlsson brukade kalla Erik Lönnroth för "Lögnrot", ett faktum som jag här nämner, inte Lönnroth.

Uppsatsen "De humanistiska vetenskapernas nytta – Vetenskap eller dogmatik?" från 1979 har sin front vänd mot ett helt annat

håll. Den är också väsentligt mer oförsonlig än inlägget mot de konservativa historikerna. Främsta måltavlan här är Sven-Eric Liedman, som hävdade att ingen egentlig förändring skett inom de historiska och filosofiska vetenskaperna sedan senare delen av 1800-talet. Lönnroths inledningspåstående är i denna uppsats att ingen initierad debatt om de humanistiska vetenskapernas inriktning och framtid för närvarande äger rum i Sverige. Därmed har han stämplat Liedmans inlägg som ytligt och oseriöst. Lönnroth polemiserar mot en förutsettningsbestämd forskning, som han finner marxismen i Liedmans tappning vara och som han anser bli avslöjad i motviljan mot empiriska data och källkritik.

I dessa fronter, mot nationell och konservativ historieskrivning och mot dogmatism i bl a marxistisk klädnad, är en del av Erik Lönnroth vetenskapsprofil angiven. En annan viktig aspekt är hans lidelse att sätta enskilda människor i centrum för skildringen. "Vi kommer aldrig ifrån att historien handlar om mänskliga känslor, handlingar, tillstånd och konflikter. Inga siffror lever ett eget liv – de får liv genom att belysa människor, små eller stora, få eller många" (sid 90). Närmast vildsint försvarar han sin rätt och närmast skyldighet att skriva om en kung som Gustav III. Över huvud taget är han mycket intresserad av maktmänniskor, Birgitta, Margareta, Erik av Pommern, Karl Knutsson, Gustav III, Jean Baptiste Bernadotte. Han söker förstå deras sätt att tänka men bevarar en distans till dem. Någon gång behandlar Lönnroth en historiens bifigur, som mamsell Maria Christina Bruhn som 19-årig tog över en tapetverkstad, 1774 gick upp i Vetenskapsakademien och visade hur man kunde konservera krutkarduser och geschwinda skott mot fukt och hetta och som ett drygt decennium senare fick en liten del av den belöning som rätteligen skulle tillkomma henne.

Det är av stort värde att dessa skilda uppsatser av Erik Lönnroth samlats i en volym. Därigenom ges både nöjsam läsning och viktig vetenskaplig information och stimulans.

RECENSIONER

Som en hoppingivande fanfar framstår slutraderna i författarens introduktionsuppsats: ”Till sist en upplysning: boken är inte menad som en gammal mans slutliga testamente. Jag har mycket kvar oskrivet – mycket mera än jag någonsin kommer att hinna med, innan tidens flykt har stannat för min del.”

S.O.

Ring of Seasons. Iceland – Its Culture and History.

Terry G. Lacy. (text and photos)

The University of Michigan Press, Ann Arbor 1998. 297 s.

Ring of Seasons er en meget utradisjonell bok – og egentlig full av overraskelser. Hensikten er å skrive en bok som belyser og forklarer det islandske samfunnet i samtiden. Dette gjør forfatteren ved å skrive et oversiktsverk om Islands historie og kultur som strekker seg over de siste 1100 årene. Boken er tenkt som et spillbilde av islandsk kultur i tid og rom. Forfatteren forsøker å forklare det islandske samfunnet på slutten av 1900-tallet ut fra historie, folkesagn og nordisk mytologi. Boken er et oversiktsværk som både formidler Islands historie til et bredt publikum og til spesialiserte lesere.

Terry G. Lacy er en amerikansk forsker, som har flere års erfaring i å undervise ved universiter både i USA og på Island. Hun har sin utdanning innenfor musikk, antropologi, psykologi og sosiologi, og skrev doktoravhandling innen det sistnevnte faget. Foruten å ha bodd flere steder i USA, har hun også vært bosatt i Italia, og de siste 25 årene på Island. Hennes perspektiv på islandsk kultur er derfor både utenfra og innenfra, som gjør boken ekstra interessant.

Bokens disposisjon er veldig spesiell og omhyggelig gjennomtenkt. Etter en innledning om *Island og islendinger* bygger den på fire hoveddeler som representerer de fire årstidene – *vår, sommer, høst og vinter*. Bokens tittel er også en henvisning til denne arbeidsme-

toden og illustrerer forfatterens perspektiv på historien og samfunnet.

Innenfor hver årstid behandler Terry G. Lacy tre hovedemner parallelt. På den måten klarer hun å få stor bredde i emne og i tid. For det første er det beretninger om en islandsk familie i vår egen samtid gjennom et år. Vi får følge med familien ved ulike anledninger og sammenkomster og får lytte til deres synspunkter og samtale, ofte ord for ord. De feirer viktige hendelser innen familien, forteller vitser, tar i mot den første sommerdagen med pannekaker (inkl. oppskriften), besøker hverandre og feirer jul. For det andre følger vi den nordiske mytologien fra jordens skapelse til Ragnarok, med blikk på fortellinger om gudene og diverse hendelser. I blandt får vi andre historier presentert; folkesagn om alver, historier om fredløse menn og gjenfortellinger av kjente litterære verk. Det tredje elementet er historien, som blir fortalt fra Islands landnám frem til dags dato. Det blir lagt vekt på samfunnsutviklingen i store trekk gjennom århundrene. Kulturhistoriske faktorer får også oppmerksomhet, som innbyggernes mentalitet, matvaner og byggeskikk. Været får vi også følge gjennom århundrene.

Disse tre store emnene har noenlunde likevekt i boken, og har indirekte koblinger seg i mellom. I det første kapitlet *Spring—the beginning* blir et barn døpt i familien, jordens mytologiske skapelse pågår og landnám på Island begynner. I sommerkapitlet får vi bl.a. delta i bursdagsfeiring, høre myten om Loki og følge utvandringen fra Island til Grønland i middelalderen. Høstens begivenheter innledes med ettermiddagskaffe hos familien samt samling rundt lagning av blodpølse og annen mat under høstslaktningen. Fortellinger om alver, overtro og fredløse blir presentert parallelt med senmiddelalder og tidlig moderne tid. I vinterkapitlet feirer familien jul og nyår, og vi får høre om Ragnarok og mytene om en ny begynnelse. Det blir lagt stor vekt på livets gjentakelser og tingenes syklus. Det speiles kanskje først og fremst i at historien blir tolket innen for rammen av årstidene, men også

med konkrete henvisninger. Danskens vane med å bytte ut en Fredrik med en Christian – og en Fredrik igjen – er ett eksempel. Islands selvstendighetskamp, som blir behandlet i kapitlet om vinter-årstiden, tolkes som en ny begynnelse indirekte sammenlignet med landnåmstiden.

Foruten denne grunnoppdelingen i familiehistorie, mytologi og Islandshistorie, behandler forfatteren visse temaer som hun anser sentrale ved islandsk kultur gjennom tidene. Fra hennes synspunkt er de to viktigste for det første det islandske språket, og for det andre slekts- og familieforbindelser. Dette kan delvis illustreres med hennes egen bakgrunnsinformasjon om Jón Sigurðsson, selvstendighetskjempen fra 1800-tallet. Han skal ha nedstammet fra den siste katolske biskopen på 1500-tallet og sies å ha vært i slekt med Snorri Sturluson på 1200-tallet.

Forfatteren har fått med seg viktige trekk fra Islands historie og kultur, og har lykket med sin hovedhensikt å vise hva som karakteriserer samtidens Island og hva som er viktig for landets innbyggere på en kritisk og konstruktiv måte. Behandlingen av islendingenes syn på overnaturlige fenomen er balansert og preges ikke av mytologiserende eller romantiserende tendenser av fenomenet. Fortellinger om redninger fra havsnød og den uendelige diskusjonen om værlag og vindstyrke kommer også fram som viktige deler av hverdagen, samt det relative synet på klokkeslett. Det er også vanskelig å unngå viktigheten av en av hennes iakttagelser: "Iceland runs on coffee!"

Islands historie utgjør en viktig del av boken, ettersom hun søker forklaringer til samtidens kultur i fortiden. Historien blir presentert kronologisk og fortellingen gir en god oversikt over viktige hendelser, samfunnets utvikling og hovedkarakter gjennom 1100 år. De historiske kapitlene kan også leses samlet, og danner da en sammenhengende helhet.

Oversikten bygger på et stort utvalg av aktuell litteratur, både innenfor historie og relaterte disipliner, bl.a. arkeologi, antropologi, folkloristikk og litteraturvitenskap. Dessuten

utgjør rapporter og material fra avisene en del av kildene for behandlingen av de seneste ti-årene. Bakerst i boken er en samlet bibliografi, samt et utførlig indeks som er til hjelp for leseren. Der står *Flateyjarbók* ved siden av *flatbraud*, som også viser bokens bredde!

Grunnleggende tolkninger og periodisering av historien blir presentert på en tradisjonell måte. Skillelinjer dras til stor del i forbindelse med landets posisjon i forhold til nærliggende riker. Tiden fra landnåm til 1262 er en periode med selvstyre uten kongemakt. Etter det hørte landet til den norske kongen og senere den danske. Rundt 1830 er det begynnende nasjonalisme og selvstendighetskamp som resulterte i republikkens stiftelse på 1900-tallet.

Det er en tendens til nasjonal-romantiske tolkninger, spesielt i behandlingen av middelalderen og 1800-tallet. Det er heller ikke uvanlig blant islendinger generelt – og viser kanskje forfatterens integrasjon i samfunnet som hun beskriver. *Landnáma*, som beskriver den første bosetningen i landet blir brukt mer bokstavelig enn blant forskere generelt i dag. Ikke dess mindre er beretninger fra *Landnáma* en del av den nasjonale myten om Islands første bebyggelse og sitter dypt i allmennhetens tanker som virkelighet.

Historieoversikten er likevel ikke begrenset til tradisjonell historieskrivning. Bondesamfunnets utvikling og særpreg med sauedrift og fiske under barske forhold og regelmessige vulkanutbrudd blir behandlet og bygger på ny forskning. Samfunnets forandring på 1900-tallet får også oppmerksomhet, der det blir lagt vekt på urbanisering, okkupasjon og den hastige modernisering. Den historiske oversikten slutter med temaet om hvordan det er å leve i et samfunn som konstant forandrer seg. Det anser hun for å særpregge det islandske samtidssamfunnet, i tillegg til språkets og familiebåndenes sterke stilling.

Islands historie blir ikke behandlet isolert, selv om fokus er på Island. Islendingers forhold til nabolandene og omverdenen gjennom historien får sin oppmerksomhet. Det

RECENSIONER

begynner med landnåmstiden da landsnåmsmenn og landsnåmskvinner fra både nordiske og keltiske områder bosatte seg på Island, fortsetter med Grønlands bebyggelse i vest, politiske, kulturelle og økonomiske forbindelser med Norge og Danmark, Kalmarunionen, immigrasjon til Kanada og USA i 1800-tallet samt stormaktspolitikk under 1900-tallets kriger. Boken avsluttes med etterkrigstidens modernisering og utenlands-kontakter.

Boken *Ring of Seasons* skiller seg markant fra andre bøker om Islands kultur og historie. I det hele gir boken en detaljert og nær kulturanalytisk tolkning av samtidens Island med sterke henvisninger til fortiden. Forfatteren vil forklare samfunnet med slike henvisninger og bruke dem som nøkkel til forståelse av innbyggerne. Tolkningen bygger hun både på omfattende bruk av et stort kulturhistorisk materiale og på egne erfaringer utfra å ha bodd lenge i landet. Forfatterens egne fotografier har også en belysende funksjon i helhetsbildet.

Boken er skrevet ut fra et klart samtidsperspektiv. Den er tverrvitenskaplig og behandler et stort emne på en strukturert og lettforståelig måte. Den inneholder faktisk alt fra insekter i havet rundt Island til storpolitiske internasjonale hendelser, uten å bære preg av å gi informasjon i overflod. Den er fremfor alt godt skrevet, ikke minst på grunn av forfatterens tolkninger av det islandske samtidssamfunnet. Sider av samfunnet blir synliggjort som ellers er uklare for dem som alltid har vært en del av det. Boken er tenkt som en helhet og mange koblinger blir gjort mellom de eldste tider og samtiden i forklaringer av forskjellige fenomener og innbyggernes mentalitet. Bokens styrke er at den lykkes med å formidle et helhetsbilde, samtidig som den fanger opp det som er viktig i landets kultur og analyserer det på en dyptgående, overbevisende og interessant måte.

Hrefna Róbertdóttir

Westfaliska freden 350 år 1648. Krieg und Frieden in Europa. Politik, Religion, Recht und Gesellschaft

Hrsg. Klaus Bussmann, Heinz Schilling
Munster/Osnabrück 24.10.1998 –
17.1.1999. 541 s folio.

Der Dreissigjährige Krieg

Johannes Burkhardt
1992, Moderne Deutsche Geschichte Bd 2,
Taschenbuch 1997. 308 s.

I SVERIGE FIRADES den Westfaliska freden, når den slutits, något sent och på ett säreget sätt. Drygt ett år efter freden kom firandet, närmare bestämt den 8 december 1649, som också var drottning Christinas födelsedag. Man hade tacksägelsegudstjänster i hela landet och fyrverkerier i Stockholm och Narva. I kungliga slottet dansades en fredsbalett, och där prisade man gudinnan Minerva som hade åstadkommit freden. Minerva var dock inte bara Minerva, hon var också drottning Christina. Följande år, hösten 1650, hade man en ännu större fest. Då firade man mycket storlaget drottning Christinas kröning, och man gjorde det trots missväxt och stor nöd i landet.

För övrigt började ju som bekant Sverige åter kriga strax efter det att den stora freden slutits. Ett kvarblivande minnesmärke finns dock i Sverige från freden, och det är namnet "Fredsgatan" på den gata som går förbi Utrikesdepartementet i Stockholm.

Då ställer man frågan om vi 350 år efteråt har blivit bättre européer och bättre förstår att uppskatta Westfaliska fredens betydelse. Svaret är: knappast. Trots att Sverige nu i fyra års tid varit med i Europeiska unionen, har vi bevarat en förmåga att vinkla stora europeiska händelser till något mycket svenskt.

I Stockholm fanns under jubileumsåret en utställning om Westfaliska freden på Vasamuseet. I fokus stod drottning Christina och diplomaten Johan Adler Salvius. Det är kanske inte så mycket att säga om. Men när man

som bakgrund skulle teckna det hemska Trettioåriga kriget, lyfte man särskilt fram hur kriget drabbade byn Andersvattnet i Västerbotten. Att kriget var för att tala med författarinnan Ricarda Huch "Der grosse Krieg in Deutschland", det fick man ingen uppfattning om. Nog borde en utställare och textförfattare försöka ge en totalbild av kriget, innan de drunknar i Andersvattnet.

Betydligt värre var dock den recension som utställningen fick i Dagens Nyheter (98-07-02, Henrik Berggren). Där reses frågan varför vi skall fira Westfaliska freden och inte lika gärna slaget vid Stångebro. Ja en historiker bör väl just hjälpa till och ge skäl till att vi bedömer vissa händelser vara viktigare än andra. Berggren säger också att Trettioåriga kriget och Westfaliska freden är något helt okontroversiellt. Ett mer felaktigt påstående är svårt att tänka sig.

I själva fredsstäderna, Osnabrück, där svenskarna förhandlade, och Münster, fanns hösten 98/ jan 99 mycket stiliga och informativa utställningar, som tog upp olika aspekter på kriget och freden: religionskonflikten, konflikterna mellan de världsliga makterna, vardagslivets påverkan av kriget, kriget i konsten och litteraturen. 19 europeiska statschefer var jämte Europarådet utställningarnas beskyddare. Tre stora böcker i folioformat, vardera på cirka 500 trespaltiga sidor, är bestående resultat, när utställningarna plockats ner.

Greifswaldshistorikern Herbert Langer har skrivit om det svenska kriget i Tyskland. Han är också mannen bakom en artikel om krigsfinansieringen. Svenska bidragsgivare är Lars Ericson och Björn Gäfvert. Den förre har behandlat den svenska armén och marinen under kriget och den senare svenska kartor. Som ofta är ett mycket viktigt resultat av jubileet och det vetenskapliga samarbetet att vi får en utmärkt bibliografi, som tar upp även mycket sena verk om det svåröverskådliga ämne som heter Trettioåriga kriget.

Redan Tysklands president Roman Herzog anger tonen i sina hälsningsord i den stora

utställningskatalogen. Han talar om hur de stridande partierna i sitt fredsarbete på 1640-talet skapade en ny ordning för de europeiska makternas system, för den inre balansen i det Heliga Romerska Riket av tysk nation och för konfessionernas sammanlevnad i Mellanuropa. Även fackhistorikerna har samma höga uppfattning av freden för 350 år sedan.

Men så har det inte alltid varit. De första 150 åren efter fredsslutet hade freden ett mycket högt anseende, och den fick knappast lov att ifrågasättas. Sedan kom det nationalistiska 1800-talet och man talade om att inte enbart kriget, också freden hade varit förödande och förödmjukande för Tyskland. Ännu vid förra jubileet, 1948, fanns denna bedömning kvar. Dåtidens stora auktoritet på freden, Fritz Dickmann, skrev 1959 i *Der Westfälische Friede*, att freden betydde en nationell olycka för det tyska folket, och för det Heliga Romerska Riket var det början till den dödliga sjukdom av vilken det slutligen avled. Året 1648 var enligt Dickmann ett av de stora katastrofåren i Tysklands historia.

Ett av 1990-talets riktigt viktiga verk om Trettioåriga kriget har skrivits av Augsburg-professorn Johannes Burkhardt, och det märks i jubileumsböckerna att han har betytt mycket för dagens syn på det stora kriget, liksom på freden. Man kan möjligen bli matt, då man ser en ny bok med titeln *Der Dreissigjährige Krieg*, men vi får inte en ny sammanhängande redogörelse för krigshändelserna. Burkhardt analyserar vad det var som hände i detta krig, men för att kunna följa med honom är det bra att ha ganska gedigna kunskaper om händelserna. Författaren själv har utomordentligt goda kunskaper från den mångskiftande litteraturen om tiden och kriget.

Det var, framhåller Burkhardt, mycket man kämpade om i Trettioåriga kriget. Tre stater ville nå rang av universalrike i Europa: Habsburg, Frankrike och Sverige. Det sistnämnda landet kan förväna i detta sammanhang, men Burkhardt avser Gustav Adolfs ambitioner efter segern vid Breitenfeld, då

RECENSIONER

det stod klart att Sverige inte var en vasall till Frankrike. Inget av dessa länder nådde dock sitt mål, och Burkhardt understryker att det var ett av de goda resultaten i fredsförhandlingarna att det blev i huvudsak en uppgörelse mellan likaberättigade parter.

Det var också fråga om en kamp mellan furste och ständer. De sistnämnda vann *en* påfallande framgång, och det var i Nederländerna, som efter sitt 80-åriga krig erkändes som självständig stat. Men historien är inte självklar, som det kan tyckas när man ser bakåt. Böhmen, Mähren, Schlesien och Lausitz skulle också ha kunnat bilda en ständerstat, men för dem lyckades det inte. Fanns det då ingen kompromiss mellan furste och ständer? Jo, menar Burkhardt, man fick det i den nya riksförfattningen med bl a starka rikskretsar. I motsats till många, bl a Pufendorf, anser Burkhardt, att det inte alls var en dålig kompromiss man nådde för det tyska riket. Den höll bra i 150 år, längre än någon av de efterföljande tyska konstruktionerna.

Johannes Burkhardt framhåller att kriget inte ledde till en "pax perpetua", en evig fred, i stället en "miles perpetuus", stående härar. En konsekvens av kriget var just att härarna växte enormt i omfattning. Det tyska rikets författning var dock defensivt till sin natur. Det mycket ödeläggande Trettioåriga kriget hade också skapat en stor rädsla för nya krig.

Annorlunda var det i Sverige. Krig hade inte förts på svensk mark. Svenska beslutsfattare var inte krigströtta. De startade snart nya krig mot Polen och mot Danmark. Först Stora nordiska krigets slutskede och kriget 1808/09 förde över kriget på svensk mark. Då växte också den svenska fredsbenägenheten och oviljan mot nya krig.

S.O.

Enhjørningen Corfitz Ulfeldt

Steffen Heiberg

Gyldendal, 1993 & 1996

INTRESSET FÖR INDIVIDEN och dennes roll i den historiska utvecklingen har under några decennier fått stå tillbaka för mer opersonliga strukturer, men på sistone har individen åter hamnat i fokus. Biografiskrivandet har ånyo blivit intressant samtidigt som det delvis har bytt skepnad. Målet är inte främst att glorifiera en betydelsefull figur genom att skildra hans verk och liv från vaggan till gravens. Biografin kan mer ses som ett medel att komma åt något annat, att illustrera en idé, ett projekt, tidsandan, att skildra ett kollektiv eller att genom en psykobiografi förklara ett annars svårförklarligt skeende.

En spännande figur i detta sammanhang är Christian IV:s svärson Corfitz Ulfeldt (1606–1664), gift med kungadottern Leonora Christine. Den som har läst historia i Lund har inte kunnat undgå hans namn. I en metodövning under grundkursen diskuteras nämligen Karl X Gustafs Tåg över Bälten vintern 1658, som föregick freden i Roskilde och Skånes övergång från det danska till det svenska väldet. Studenten har att ta ställning till vem det var som drog upp riktlinjerna för det våghalsiga företaget. Var det verkligen Erik Dahlberg, vilket denne uppger i sin dagbok? Vilken roll spelade Corfitz Ulfeldt i sammanhanget? Heiberg, museiman och Christian IV-expert, ger inget definitivt svar på denna fråga. Han endast pekar på att Ulfeldt deltog i fälttåget i kungens omedelbara närhet och att ett företag av denna art, där det bokstavligen får bära eller brista, var typiskt för Ulfeldts sätt att agera.

Ulfeldt gjorde en fantastisk karriär. Han blev danskt riksråd 1636, rikshovmästare 1643, var under Christian IV:s sista tid Danmarks mäktigaste man och lyckades bygga upp en ofantlig förmögenhet, varav stora summor gömdes undan i holländska banker. Men efter tronskiftet förlorade han sin makt-position, och några år senare prövade han

lyckan i svensk tjänst. Han deltog som förhandlare på svensk sida i Roskildefreden. Men inte heller inom det svenska väldet fick han utlopp för sina ambitioner. Han anklagades i samband med Malmösammansvärjningen 1659 för förräderi, placerades tillsammans med hustrun i husarrest i Malmö, flydde tillbaka till Danmark, sattes i fängsligt förvar på Hammershus fästning på Bornholm, lössläpptes och flydde med hustrun till Brügge och därefter till Basel. Han fortsatte odla sina internationella kontakter, för vilket han dömdes till döden hemma i Köpenhamn. Då man inte lyckades få tag i honom själv iscensattes en avrättning *in effigie*, d.v.s. en trädocka föreställande den dödsdömde "avrättades" och styckades enligt konstens alla regler. "Huvudet" och "högra handen" sattes upp på Köpenhamns gamla rådhus, där de spred skräck och varnagel fram till Köpenhamns brand 1728. Resten av "kroppen" monterades på stegel och hjul på stadsvallen.

Leonora Christine greps och spärrades utan dom in i Blå tornet på Köpenhamns slott. Där satt hon i 22 år och frisläpptes först efter drottningens död. Corfitz själv dog 1664 ensam på en båt på Rhen, som en jagad flykting med danska agenter i hälarerna och ett pris på 20.000 daler satt på sitt huvud. Det blev strid till och med om hans lik. Sönerna lyckades efter ansenliga gåvor till olika myndigheter få kvarlevorna uppgrävda, förde dem till Basel och begravde dem på nytt på hemlig ort utom räckhåll för danske kungen. Ingen vet idag var kvarlevorna finns.

Biografins uppläggning är kronologisk "från vaggan till graven". Den börjar med en kort tillbakablick på de släktled som ledde fram till Corfitz Ulfeldts födelse och avslutas med korta uppgifter om släktgrenens vidare öden. Hans egen levnad vävs in i storpolitiska händelser och lokala skeenden, på lärdomsresor ute i Europa, vid hovet i Köpenhamn, vid ambassaden till Haag och till Paris, i husarrest och fängsligt förvar och slutligen under landsflykten. Heiberg gör en noggrann genomgång av bevarat källmaterial, av brev och

ekonomiska transaktioner. Han beskriver Ulfeldts internationella kontakter med nederländska bankirer, hans penningplaceringar, vistelse vid drottning Christinas hov, intriger och korrespondens med kungar och kejsare. Ulfeldt hade omfattande hemliga kontakter också med katolska kyrkan, och Heiberg har haft tillgång till ett stort antal brev belägna i Vatikanens bibliotek och arkiv.

Dessa katolska kontakter gav Ulfeldt täcknamnet "Enhörningen" – därav biografins titel. Han har i senare historieskrivning också fått epitet som "Riksförrädaren" och "Storbedragaren" – inte så svårt att förstå med tanke på hans agerande inför Roskildefreden. Heiberg beskriver honom som en man med intelligens och karisma utöver det vanliga. Han hade en personlighet utan normala hämningar och levde delvis i en fantasivärld. Han ville spela en framträdande roll i den europeiska storpolitiken, men hans tilltro till den egna personens betydelse och förmåga var alltför stor och tydde på en sviktande verklighetsförankring. Tidigare biografier har fört fram tanken att detta skulle kunna vara symtom på syfilis. Heiberg menar istället att det kan tyda på en narcissistisk personlighetstyp med ett maniskt eller till och med psykopatiskt reaktionssätt. Retrospektiva diagnoser på historiska personer är dock en osäker genre. Heiberg är försiktig i sina slutsatser vad gäller orsaken till Ulfeldts personlighet, men menar ändå att denne kanske kan betraktas som ett av de få exempel på kvalificerat vanvett som den danska historien kan uppvisa. Man måste gå ända tillbaka till 1200-talets mitt för att finna något liknande. Det Heiberg här har i tankarna är ärkebiskopen Jacob Erlandsen och dennes kamp mot kungamakten på 1250-talet. Således ännu en man med anknytning till skånsk historia.

Verden er en farce og styres af fordomme. Detta var Corfitz Ulfeldts valspråk och det illustrerar väl hans levnad. Biografen beskriver "den stora rollen", ett tema som återkommer också i aktuella biografier över drottning Christina och Gustaf III. I Ulfeldts fall hand-

RECENSIONER

lar det kanske snarast om en intensiv önskan att få spela denna stora roll. Boken är välskriven och spännande att läsa som en psykologisk thriller om en egenartad personlighet. En kontrafaktisk fundering infinner sig: Hur hade Skånes öde gestaltats om Corfitz Ulfeldt inte hade varit i Karl X Gustafs sällskap de där vinterdagarna 1658? Den inbjuder också till funderingar över den narcissistiska personlighetstypen och det psykopatiska reaktionssättet och hur detta yttrar sig i dagens samhälle.

Bodil E. B. Persson

Minnet av Poltava. Ögonvittnesskildringar från Karl XII:s ryska fälttåg

Peter Englund

Atlantis 1998. 313 s.

PETER ENGLUND SKRIVER i förordet till *Minnet av Poltava* att en historiker sällan är ”bättre än sitt ämne och aldrig bättre än sina källor”. Det är ett diskutabelt påstående, särskilt som dessa källurdrag från Karl XII:s ryska fälttåg 1707–1709 bjuder på ganska seg läsning. En jämförelse mellan Englunds lyckade debutbok *Poltava. Berättelsen om en armés undergång* (1988) och denna nya källsamling visar att det behövs en kompetent historiker för att ge liv åt de bitvis torftiga källorna.

Syftet med *Minnet av Poltava* har varit att skapa en följeslagare till Englunds första bok. De läsare som vill ha mer ges här en chans att ta del av det källmaterial som *Poltava* byggde på. Alla bidrag i boken har visserligen varit utgivna tidigare, men huvuddelen har hittills varit svåråtkomliga. Tre av texterna har funnits tillgängliga i serien *Karolinska krigares dagböcker*. Dessa tolv band, som utgavs åren 1901–18 av lundaprofessorn i zoologi (!) August Quennerstedt, trycktes i endast 200 exemplar. Senast jag såg dem till salu i ett antikvariat var priset 8000:–. Mot bakgrund av detta är det trevligt att delar av dessa källor blir tillgängliga för en historieintresserad allmänhet.

För historiker som forskar om den karolinska epoken är *Minnet av Poltava* inget nödvändigt verk – dels finns ju allt tryckt sedan tidigare, dels har stavningen moderniserats för att underlätta läsningen för den breda publiken.

Visserligen försvann det svenska fältarkivet i samband med kaoset vid Dnepr dagarna efter slaget vid Poltava, men relativt många minnesanteckningar och dagböcker från det ryska fälttåget finns bevarade. I ett försök att undvika snuttifiering har Englund valt att koncentrera sig på en levnadsbeskrivning och fyra dagböcker. Fänrik Robert Petres bidrag utgör halva boken och de övriga – två underofficerare, en skrivare och en fältpräst – får cirka 30 sidor vardera.

Källorna ger en inblick i soldatlivets hårda villkor. I kärva ordalag berättas om våld, hunger och köld. Fältprästen Sven Agrell beskriver t.ex. förhållandena i december 1708: ”Här var nu en ynkelig syn på de förfrusna, fältskärarna arbetade alla dagar med att skära armar och ben av; nu måtte mången vacker ung karl bliva krympling”.

Stora delar av texterna består av korthuggna marschnoteringar. Vi får exempelvis reda på att dagboksförfattaren Magnus Norsbergh den 4 september 1708 anlände till byn Bedzwo-ditze, att han dagen efter kom till staden Palkou, att han den 8 ankom till byn Milikofwa osv. Dessa träiga partier avbryts ibland av fångslände avsnitt där triviala anekdoter blandas med extrema händelser och eftertänksamma stycken.

Ofta saknas uttryck för empati. Det bränns och dödas utan tecken på medkänsla med de drabbade. Undantag finns dock. Det är gripande att ta del av fänrik Petres dagboksanteckningar för den 12 februari 1709. Han befinner sig då i Krasnokutsk i Ukraina: ”Sedan blev staden förbränd samt allt vad där fanns. Största medömkan hade man att se de små barnen, som måste gå med sina mödrar uti det djupa snö-stöpet, som stod hästarna under buken och det arma folket måste gå till fots uti, och åskåda sina hus och hem brinna,

som en sådan gråt och jämmer hos dem förorsakade, att en sten måtte där över kunnat sig beveka, ty tog mest alla officerare ett litet barn till sig och förde fram på hästen, men de större och mödrarna måste gå till fots.”

Inte bara elände präglar källorna. Alexander Magnus Dahlbergh – Erik Dahlberghs brorson – beskriver t.ex. hur han inleder en romans med en dotter till en änka som den svenska armén kräver kontributioner av. Historiskt obetydliga, men icke desto mindre fångslande ögonblicksbilder förekommer också: någon kastar en död katt på Karl XII vid belägringen av staden Poltava; en underofficer har förbarmade om en havande polsk kvinna trots att hans kamrater hånar honom; m.m.

Titeln på boken är något dubiös eftersom det är anmärkningsvärt lite av den utvalda texten som direkt rör slaget vid Poltava den 28 juni 1709. Robert Petres dagbok slutar t.ex. en vecka innan slaget och fänrik Dahlbergh skriver i sin levnadsbeskrivning att han ”nu 45 år efteråt” har svårt att minnas alla händelserna kring slaget och därför avstår.

Urvalet av texterna kunde också ha varit ett annat. Man saknar en del starka skildringar. Löjtnant Joachim Lyths dagbok är t.ex. inte med. Hans framställning är en av de få dagboksanteckningar som direkt behandlar slaget vid Poltava. Denna gavs senast ut av förlaget Rediviva 1986 och ingick i en serie böcker under namnet *Karolinska krigare berättar*. Här menar Englund att den genom sin näraliggande utgivning är diskvalificerad. Fältprästen Sven Agrells dagbok gavs emellertid också ut i denna serie och så sent som 1988, men delar av den är ändå med i *Minnet av Poltava*.

Saknas gör även de höga befälens beskrivningar. General Adam Ludvig Lewenhaupts bitvis patetiska försvarsskrift om det ryska fälttåget är t.ex. inte med. Inte heller generalmajor Carl Gustaf Creutz, generalkvartermästare Axel Gyllenkroks eller generalmajor Carl Gustaf Roos tendentiösa – men intressanta – berättelser om slaget vid Poltava finns med i boken.

Ett annat intressant bidrag som man gärna hade sett i en populärvetenskaplig bok som denna är drabanten Christian Giertras skildring av hur hans bror överlämnar sin häst åt Karl XII under Poltava-slaget. Likaså hade Gustaf Abraham Pipers skildring kunnat varit med. Denne 16-årige fänrik hade fått sina förfrusna fötter delvis amputerade. Kungen, som kom förbi, utbrast då i ett försök att muntra upp den unge officeren: ”Hå lappri, lappri!”, och menade att han minsann hade sett mycket värre fall som sedan hade lärt sig gå lika bra som för. Men då han kommit utom hörhåll från ynglingen beklagade Karl XII 16-åringens öde: ”Det är skada om honom, ty han är så ung.”

En karta över det ryska fälttåget hade inte heller suttit fel. Visserligen är det meningen att man skall se boken som en följeslagare till *Poltava. Berättelsen om en armés undergång*, och där finns en karta, men hur många ligger egentligen i hängmattan med två böcker uppslagna?

Peter Englunds förord är emellertid förträffligt. Personligt, lärt och stilistiskt oerhört drivet. Han förklarar på ett lättförståeligt sätt källkritikens grunder. Om han hade velat hade han kunnat åstadkomma en lysande universitetslärobok i historisk metodologi. Englund avslöjar också att han har föga till övers för de historiker som flörtar med postmodernismen: ”Men detta faktum, att vi ofta ställs inför ett material som är fragmentariskt eller svårtolkat eller sprött, det vill vissa nu-förtiden få till att historia är en omöjlighet. [...] Men generationer av historiker har genom sitt arbete trots allt visat att sanningen är möjlig att nå.”

Englunds uppsåt är gott: att skapa förståelse för historikernas arbete och stimulera till läsning av historiska källor. Jag tror dock att han skjuter över målet i sitt försök att undvika fragmentisering. Troligen finner få i den historieintresserade allmänheten det stimulerande att ta sig igenom exempelvis Robert Petres långa partier av uppräknningar och marschnoteringar. Hans Villius har visat att

RECESSIONER

det går att göra kortare utdrag ur historiska källor utan att hemfalla åt snuttifiering å la gymnasiets antologier. Villius bok *Ögonvittnen. Karl XII* (1960, nya upplagor 1993 och 1995) är både seriös och lättillgänglig – Peter Englund's *Minnets av Poltava* är bara seriös.

Bengt Liljegren

Tsar Peter och kung Karl. Två härskare och deras folk

Sverker Oredsson, red

Atlantis, Stockholm 1998. 309 s.

I DEN DRAMATISKA förändring i maktförhållandena i Östersjön som ägde rum i början av 1700-talet, med det svenska stormaktsväldets fall och Rysslands uppstigande som ledande makt i området, finns två dominerande rollgestalter, förloraren Karl XII och segraren Peter den store. I all sin olikhet liknar de varandra i ett avseende, ”båda gestalterna har varit fantasieggande. Båda har som historiska och mytiska gestalter spelat stora roller som inspiratörer och som symboler”. Så skriver Sverker Oredsson, redaktör för en volym med uppsatser, *Tsar Peter och kung Karl. Två härskare och deras folk*, tillkommen med anledning av en utställning om de båda furstarna på Livrustkammaren i Stockholm.

I volymens första bidrag tecknar Evgenij Anisimov, professor i historia vid Vetenskapsakademien i S:t Petersburg, en bild av Peter den store, denne fantasieggande, imponerande, gåtfulle, motsägelsefulle och frånstötande gestalt. En man med enorm viljekraft och begåvning, kunskapssökande, nyfiken, kreativ och konstruktiv, men samtidigt i stånd till ofattbar brutalitet, personligen deltagande i tortyr, misshandel och avrättningar, förtjust i att till det yttersta förödmjuka människor. Peters betydelse för Rysslands historia är enorm, menar Anisimov. Hans omfångsrika och storslagna verksamhet har för flera hundra år framåt bestämt Rysslands utveckling ”som ett starkt och enat imperium med en ledande ställning i världen”, heter det. Anisimov

är inte ensam om sin höga uppskattning av Peter. Enligt en opinionsundersökning 1992 uppges inte mindre än 44 procent av de tillfrågade ha angett Peter som Rysslands störste politiker genom tiderna (Lenin fick 15 procent).

Sverker Oredsson skriver om Karl XII och helt naturligt har huvudvikten lagts vid Karl XII och kriget. Grundtonen är kritisk, men det är en välavvägd och nyanserad bild vi får av den omskrivne och omstridde monarken. Naturligtvis kan det med de givna ramarna inte bli mycket mer än en skiss. Till det intressantaste hör den historiografiska genomgången, som Oredsson sedan vidareutvecklar i ett särskilt kapitel, ”Karl XII och det svenska stormaktsväldets fall i historieskrivning och tradition”. Mest engagerat skriver han där om ”den nya skolan”, benämningen på den positiva syn på Karl XII som bröt igenom omkring 1910 och avlöste ”den gamla skolans” mer kritiska uppfattning. Nya skolan spelade en framträdande roll till och med andra världskriget. Dess anspråk på större ”vetenskaplighet” avvisar Oredsson: den är inte mer vetenskaplig än gamla skolan men väsentligt mer Karl XII-positiv.

Själv ställer Oredsson sig med goda skäl kritisk. En något överraskande form får hans argumentering emellertid i den avslutande diskussionen om orsakerna till det svenska stormaktsväldets fall. Det svenska stormaktsväldet var i viss mån ett konjunkturfenomen. Det hade kunnat skapas på grund av det temporära maktvakuum som existerade i Östersjöområdet under uppbyggnadsskedet. Det var ett sårbart, bräckligt valde utan de demografiska, ekonomiska och därmed militära resurser som skulle vara nödvändiga när detta maktvakuum inte längre existerade, när de rivaler och grannar som betalat priset för den svenska expansionen var redo att agera. Så skedde med det stora nordiska kriget. Det yttre trycket blev helt enkelt för starkt. Mot denna uppfattning anför Oredsson att i ”ett tillräckligt långt perspektiv går ju alla välden under”. I stället går han tillbaka till den tämligen

gen ofruktbara diskussionen, där det svenska stormaktsväldets fall ses som en följd av Karl XII:s missgrepp.

Naturligtvis är historiografer likaväl som andra historiker underkastade de begränsningar som tidsbundenhet och annat sådant innebär. Med det intresse för historiografi som Oredsson här och i andra sammanhang dokumenterat skulle man gärna önska att han tog upp Karl XII-bilden i ett större sammanhang. Det intressanta är inte primärt hur enstaka forskare tolkat och framställt "hjältkönungen", utan å ena sidan bildens omvandlingar som uttryck för samhälls- och kulturförändringar, å andra sidan hur den använts för politiska syften och dess roll i traditions- och identitetsskapande. Detta är också något som belyses i det tredje av Oredssons bidrag till föreliggande volym, "Peter den store i historieskrivning och tradition".

Militärhistorikern Gunnar Artéus skriver om Karl XII och hans armé. Han bekänner sig till den "gamla skolan" i sin kritiska syn på Karl XII:s strategiska agerande, som han finner präglad "av en ödesdiger brist på realism". Hans argumentering är i mycket övertygande och han undviker en del av de kontrafaktiska resonemang som annars ofta förekommer i dessa sammanhang, och som ter sig som en form av motpoler – eller kanske snarare motsvarigheter – till "nya skolans" nationalistiska romantik: "Om bara Karl XII hade..."

Det finns hos Artéus synbarligen en insikt om det futila i att söka förklaringen till det svenska stormaktsväldets fall i enskilda militära händelser och faktorer. Han hyser en djup beundran för den karolinska armén, för dess "oerhörda stridsmoral" och "särklassigt effektiva stridsmetodik". Han noterar emellertid också att det ryska infanteriet under kriget tillägnade sig det karolinska infanteriets stridssätt och när detta kombinerades med den ryska kvantitativa övermakten "då var kriget mot Ryssland förlorat – redan före Poltava".

Till de intressantare av de resultat Artéus presenterar hör att den karolinska armén i

fråga om institutionellt stridssätt och taktik inte var så fundamentalt annorlunda än vad som förekom i de samtida arméerna under spanska tronföljdskriget. Det fanns en skillnad i offensiv karaktär, men det var snarare en grad- än en artskillnad. Trots detta betonar Artéus att det var "den karolinska arméns särklassigt effektiva stridsmetodik och oerhörda stridsmoral", som möjliggjorde den långa offensiva kampen mot fiendestaternas väldiga övermakt. Översten Bertil Wennerholm gör i senaste häftet av Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift ett intressant försök att genom en matematisk operationsanalys mäta den karolinska arméns relativa effektivitet. Med utgångspunkt från storleken av de på båda sidor i ett fältslag insatta styrkorna samt parternas förluster i döda och sårade räknas fram en effektivitetskoefficient. Wennerholms resultat visar att den karolinska arméns effektivitet internationellt sett var hög. Den använda metoden förefaller dock ha svagheter. En är naturligtvis osäkerheten i sifferuppgifterna, även om Wennerholm är medveten om detta och valt sina exempel med hänsyn härtill. Men ett problem är att han inte tar med antalet fångar vid effektivitetsberäkningen. Det finns t.ex. skäl att tro att en armé som kämpar på främmande mark är mindre benägen att ta fångar och därigenom med den använda metoden får högre "effektivitetsvärden".

Carl-Gustaf Andrén skriver om den karolinska fromheten och dess påverkan på Karl XII. Han konstaterar att även om det är svårt att tränga bakom den yttre fasaden så tyder allt på att kungen inte endast påverkats av kyrkans lära och den karolinska fromheten, utan också själv "integrerat lära och livsform i sitt eget agerande". Man kan tillägga, på samma sätt som fadern. Karl XII var inte en okomplicerad natur och motsägelser saknas inte. Andrén anför t.ex. hur Karl XII mot sina rådgivare vägrade att medge rådet i Dorpat rätt att använda tortyr för att frampressa beklännelser med motiveringen: "Ut i mörka saker är bättre släppa en skyldig än att straffa en oskyldig". I annat sammanhang – under fält-

RECESSIONER

råget i Polen – intog han motsatt hållning; det var bättre att en oskyldig led än att en skyldig slapp undan.

För Karl XII liksom för hans föregångare var kyrkan ett självklart stöd. Annorlunda var situationen för Peter den store. Som betonas i ett bidrag från slavisten Per-Arne Bodin, ”Peter den store och kyrkan”, var tvärtom den ortodoxa kyrkan och den ortodoxa tron dennes starkaste motståndare. Det var en konkurrerande maktinstans, och i kampen mot denna uppträdde Peter, skriver Bodin, såväl som ”den kloke och listige realpolitikern” som ”den gåtfulle och till och med demoniske härskaren”. Att ställa kyrkan under tsarens kontroll var en av Peters viktigaste strävanden. Vikten av denna reform understryks också av Hans Bagger i dennes synpunktsrika genomgång i ett kapitel om ”Peter den stores reformer”.

Professor Aleksander Kan, den fine kännaren av relationerna mellan Ryssland och de nordiska länderna under 1600- och 1700-talen, ger en översikt av detta ämne med tonvikten på de kulturella förbindelserna. Man visste i Sverige före Peter den stores tid betydligt mer om Ryssland än vad ryssarna visste om Sverige, något som utan tvivel inte endast speglade Sveriges kulturella försteg vid denna tid utan också den svagare partens fruktan för – och därmed behov att känna – den mäktige grannen.

Det ligger i sakens natur att åtskilligt av vad som står i boken om Peter och Karl är tämligen välbekant. Därför är det speciellt lovvärt att antologin också innehåller ett par uppsatser med en förr mindre vanlig infallsvinkel, Peter, Karl och deras tid i ett kvinnoperspektiv. Trots Aurora skulle ett kapitel om kung Karl och kvinnorna bli magert. Marie Lindstedt Cronberg har i stället valt att ta upp det tacksammare ämnet ”Karolinskorerna”. De kategorier som behandlas är soldathustrurna och de adliga officerarnas hemmavarande hustrur och systrar. Ett givande material i det senare fallet har varit en brevväxling mellan ryttmästaren Jon Stålhammar och hans maka

Sofia Drake, och med hjälp av denna rekonstruerar Marie Lindstedt Cronberg den familjeideologi, som utvecklades inom den karolinska adeln och blev bestämmande för kvinnornas roll och agerande. När det gäller situationen för soldathustrurna med männen i fält var problemet inte endast försörjning och överlevnad. Många soldater hamnade i fångenskap, deras öde var oklart och hustrurna kunde i åratals sväva i ovisshet om de var änkor eller ej. Förhållandet speglas bl.a. i de rättegångar för horsbrott som ägde rum med soldathustrur som svarande.

Elisabeth Löfstrands kapitel om ”Peter den store och de ryska kvinnorna” har delvis annan karaktär. Där finns en intressant framställning om synen på äktenskapet och kvinnornas roll och situation i 1600- och 1700-talets Ryssland, men därtill också ett avsnitt om kvinnorna kring Peter, ett ämne betydligt mer givande än det skulle varit ifråga om den svenske kollegan. Också här får vi exempel på komplexiteten i Peters karaktär och agerande, den ohämmade brutaliteten, men också idéer om utbildning för kvinnor, bl.a. genom utlandsvistelser.

Tsar Peter och Kung Karl är en tilltalande, läsvärd volym, ett välkommet bidrag till den brygga mellan historiker av facket och den historiskt intresserade allmänheten, som är så angelägen.

Göran Rystad

Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet

Michael Bregnsbo

Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 1997. 343 s.

SUPPLIKINSTITUTIONEN, DEN REGLERADE rätten för undersåtarna att komma med sina andraganden inför ämbetsmän och härskare, har på senare år tilldragit sig ett visst intresse i forskningen. Det har ofta påpekats att denna kanal utgjorde en viktig säkerhetsventil och

ett legitimeringsinstrument i de tidigmoderna, mer eller mindre "absoluta" europeiska staterna. Större forskningsinsatser på området har dock saknats, men nu presenterar Michael Bregnsbo en analys av ett stort antal suppliker från Danmark, Norge och Island till Danske Kancelli från åren 1715–1795. Han sätter studien i ett sammanhang av forskning om statsbildning, absolutism och politisk kultur, men lejonparten av boken är en mycket empirisk närkamp med alla möjliga aspekter på de utvalda 4698 supplikerna. Vi får reda på hur lagstiftningen kring supplikväsendet såg ut, hur supplikerna behandlades i förvaltningen, vilka frågor det supplicerades om, supplikanternas stånd, yrken och kön, den geografiska fördelningen och mycket mer.

Stora delar av supplikmängden rörde rutinansökningar som alltid beviljades, som t.ex. confirmation på testamenten. Andra kunde handla om mångahanda frågor rörande rättsväsendet och förvaltningen, där det ankom på myndigheternas bedömning och välvillighet om de beviljades, t.ex. ansökningar om nåd, straffnedsättning eller befrielse från avgifter eller skatter. Åter andra kunde vara ansökningar om tillstånd eller privilegier för näringsdrift. Ett fåtal var egentliga förslag till förändringar, men det är viktigt att notera att de dock fanns; befolkningen kunde "öve inflydelse på egne forhold", men då på "lokale forhold, små konkrete forbedringer" som t.ex. att flytta en tingsplats (s. 216). Socialt och könsligt bjuder resultaten inte på stora överraskningar; manliga ämbetsmän och borgare dominerade, även om kvinnorna visat sig kunna komma ända upp på 20% av supplikanterna.

Som Bregnsbo själv framhåller, bekräftar hans studie på flera punkter det tidigare forskningen, på mindre säkert underlag, förmodat. Danmark och särskilt Köpenhamn var överrepresenterat bland supplikanterna. När det gällde allmogen, utmärkte sig dock de norska bönderna långt framom de danska, vilket väl svarar mot den gängse bilden av en aktiv norsk och en passiv dansk allmoge. De

få danska bönder som använde supplikkaneln för att föra fram klagomål mot sina godsägare lyckades sällan få gehör. Men här skedde en intressant omsvängning. Från 1770-talet gick de danska bönderna starkt framåt, och det blev nu tvärtom godsägarna som hade svårt att få centralmaktens öra. Författaren tolkar detta som en del av statens politik för att skjuta undan godsägarna som mellanhänder mellan centralmakt och allmoge, en politik som kröntes med landboreformerna.

Över huvud taget understryker Bregnsbo att hans resultat visar att den statliga integrationen ökar. Handläggningen blir mer formaliserad, supplikmängden växer men kan hanteras, de beviljade supplikerna ger staten legitimitet. Därför kan den stärkta centralmakten också med gott samvete släppa ifrån sig en del av makten i supplikärenden till den stärkta lokalförvaltningen efter år 1800, när beslutsrätt delegeras till stiftamtman och amtmän. Dessa har då blivit verkligt professionella statliga ämbetsmän, inte längre godsägare/amatörförvaltare. Supplikerna var, enligt Bregnsbo, en del av den enväldets politiska kultur som innebar "pluralisme, impulser udefra og nedefra" (s. 221), men därmed kom institutionen också att befästa den enväldiga regimen och bli ett led i statsbildningsprocessen.

Bregnsbos noggranna redovisning, i text, tabeller och bilagor, är inte alltid sprudlande. Men inte minst genom att ge en sådan konkret bild av förvaltningens möte med undersåtarna är hans bok ett välkommet bidrag till den nordiska forskningen om politisk kultur och interaktion.

Harald Gustafsson

Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet

Christina Sjöblad

Stockholm, Carlssons 1997. 384 s.

DAGBÖCKER ÄR EN komplicerad genre och Sjöblad ägnar den första fjärdedelen av sin

RECENSIONER

bok till att teckna en bakgrund av dagboksskrivandets utveckling i Europa. Hon lyfter fram tidiga exempel på, om icke dagboksskrivande, så dock mer självreflexivt författande hos exempelvis Augustinus och Montaigne. Sjöblad något sporadiska försök att föra in Freud i analysen övertygar emellertid inte och hennes framställning blir ibland något menaderliknande och oklar. Detta är dock inte något större problem då bokens tyngdpunkter ligger på de fyra fallstudier som följer på inledningen.

Dessa fyra fallstudier behandlar alla vad Sjöblad kallar 'stora dagböcker' som redan tidigare är kända eller till och med mycket välkända. Alla skribenter tillhörde 1700-talets svenska elit, tre var adliga och en var furstlig. Två av dessa dagböcker är hybridformer av dagböcker då en av dem (Christina Charlotta Hiärnes) inte är den ursprungliga dagboken utan en senare redigerad och sammanställd version. På ett liknande sätt är hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok egentligen månatliga summeringar av mer kontinuerligt förda anteckningar. De två övriga dagboksskribenterna är Metta Lillie, dotter till en överste i Västergötland, och Märta Helena Reenstierna, mer känd som 'Årstafrun'. Längre utsnitt av dagböckerna återfinns i slutet av volymen.

I sin analys lyfter Sjöblad fram flera genomgående temata som återfinns i dagböckerna. Ett sådant övergripande tema är religionens stora roll. I Christina Charlotta Hiärnes dagbok är religionen ett överskuggande tema och är uppenbarligen det som skänker hennes liv mening och struktur. Hon umgås i ungdomen helst med 'uppväckta' pietister och undergår flera religiösa kriser före sin omvändelse till herrnhutismen. Det är då något av en ödets ironi att det som förefaller vara Christina Charlotta Hiärnes stora sorg i livet också orsakades av religionen. Hennes ende son som uppnådde vuxen ålder lämnade redan som sextonåring hemmet och begav sig ut på resor i Europa. Sjöblad för fram den bestickande tanken att pojken vantrivdes i

det strängt religiösa hemmet. Inte desto mindre konverterar han snart till katolicismen vilket svårt plågar hans herrnhutistiska moder. Sjöblad tycker sig emellertid urskilja tendensen att religionen spelar en mindre roll senare under perioden jämfört med de tidigare dagboksskribenterna.

Ett annat genomgående tema är giftermål, det egna och andras. Det är signifikant att både Metta Lillie och Christina Charlotta Hiärne är villrådiga och ängslas inför giftermålet. Samtidigt ser man tydliga paralleller till exempelvis Jane Austens romaner där vikten av giftermålet framhävs liksom hur en mor kunde oroas över vilka öden ogifta döttrar gick till mötes. Livet efter bröllopet hade också sina prövningar, vilket Metta Lillie uppenbarligen vådades inför då hon skulle resa till ett 'främmande hus', d.v.s. makens hus och hans sex barn från ett tidigare gifte. Åktenskapliga bekymmer upplevde även hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta då maken hertig Carl var notoriskt otrogen utan någon större finesse eller diskretion. I samband med giftermål följde ofta barnafödande och detta är ävenledes ett tema. Att barn föddes var viktiga händelser men själva barnsängen var något som unga kvinnor, med rätta, kunde frukta för under perioden.

Över huvud taget visar också dagböckerna på hur dessa adliga kvinnor ingick i omfattande nätverk av släkt och vänner. I detta sammanhang kan det även nämnas att Sjöblad visar hur dagböcker kunde fungera både som släktkrönikor och som ett sätt att hålla reda på utlånade pengar och löpande affärer. De fyra dagböckerna förmedlar en bild av en relativ handlingsfrihet som 1700-talets adliga kvinnor kunde uppleva. De kunde sköta gods, vara intresserade av politik och ägna sig åt religionen. Samtidigt fanns det gränser för handlingsfriheten. De kunde inte göra yrkeskarriär på samma sätt som sina bröder, det fanns en stark press att de skulle gifta sig och ibland kunde detta nära en instängdhetsskänsla där underkastelse under Guds vilja hellre än sin egen fick bli lösningen.

Sjöblads framställning och tolkningar av de fyra dagböckerna är både balanserad och intressant. Enstaka slarvfel som när Sjööblad på s. 16 lyckas placera både Seneca och Aelius Aristides i fel tidsepoker kan inte dra ner helhetsintrycket. Det kan också anföras att studien vunnit på en djupare förståelse av skillnaderna inom adeln. Det är knappast rimligt att som Sjööblad hävda att Christina Charlotta Hiärne och hennes make 'tillhörde rikets mest lysande ämbetsmannafamiljer'. Snarare återfanns de flesta medlemmarna av familjerna Hiärne och Rudbeck på en betydligt blygsammare nivå än så. Sammanfattningsvis kan sägas att Sjööblads bok har stora förtjänster och säkert kommer att stimulera till ytterligare intresse för kvinnors villkor under 1700-talet.

Fabian Persson

Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750–1830

Eva Lis Bjurman,

Brutus Östlings Bokförlag Symposion 1998.
271 s.

DE SENASTE ÅREN har det inom forskningen förts en diskussion kring kärleksbegreppet och dess innebörd. Så kärleken för några hundra år sedan likadant ut som idag? Etnologen Eva Lis Bjurmans avhandling *Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750–1830* är ett arbete som ger ytterligare bidrag till debatten. Redan på bokens första sida får läsaren stifta bekantskap med den sorgliga historien om Catrine och hennes intressanta blekhet, där Eva Lis Bjurman tar upp avhandlingens tema på ett konkret och levande sätt. *Catrines intressanta blekhet* är uppbyggd kring nio livsberättelser om unga kvinnor. Sex av dem är från Sverige, två är av tysk börd och en är danska. Källmaterialet utgörs av memoarer, brev och dagböcker. Andra källor är artiklar i press och tidskrifter, etikett- och hälsoböcker, litteratur

om flickuppfostran och Fredrika Bremers tidiga romaner. Bjurman har också studerat annonser i pressen om flickpensioner och guvernanter.

Avhandlingens huvudfrågor är om man i materialet kan avläsa en övergång från en kärlekskod till en annan, samt om det fanns något samband mellan flickors bildning och kravet på kärlek som grund för ett äktenskap. Bjurmans teoretiska utgångspunkt är de tyska kultursociologerna Ulrike Prokop och Niklas Luhmann, vilka lyft fram kärleken som en historisk och kulturell konstruktion. Enligt Luhmann förändrades kärlekens semantik under 1700-talet. Tidigare hade föreställningen om den äktenskapliga kärleken en rationell grundval. Man älskade det som tillhörde en, som ingick i hushållet. Reproduktionen var det viktiga och hushållet hade en hierarkisk struktur med mannen som överhuvud. Det var självklart att föräldrarna bestämde partnervalet. Men under 1700-talet utvecklades nya koder för intimrelationer och en ny individualism, hävdar Luhmann. Dessa utgjorde bakgrunden till den sentimentala litteraturens framgång kring 1700-talets mitt. Det rörde sig om en långsam omställning, men efterhand blev det mindre accepterat att söka en maka efter hörsågen. Till en början begränsades kärlekskravet till att endast omfatta personer med goda moraliska kvaliteter, senare frigjordes kärleken till att kunna riktas mot vem som helst. Ulrike Prokop har lyft fram hur det nya kravet att man skulle älska sin tillkommande förde med sig svåra komplikationer för de unga kvinnorna. Det uppstod en konflikt mellan kravet på kärlek och kravet på försörjning. En kvinna kunde inte längre lugnt inordna sig under en make och nöja sig med att bli försörjd, utan nu förväntades det att hon också skulle älska honom. Dessutom uppfostrades de unga kvinnorna till att bli bildade i stället för husliga. De hamnade därmed i ett kulturellt tomrum, och lämnade en kvinnlig kultur av gemenskap utan att ännu till fullo bli delaktiga i den manliga bildningskulturen. Där

RECENSIONER

fanns ingen plats för dem, utan de blev passiva konsumenter av den manliga bildningsvärlden. Bjurman hävdar däremot, i motsats till Prokop, att flickorna i stället för att tystas lyftes fram och fick en ny roll. Med den nya synen på kärleken som grund för äktenskapet kunde de unga kvinnorna framträda som egna personligheter, och Bjurman uppfattar bildningen som frigörande för dem. Kvinnorna fick möjlighet att framträda som skrivande individer och att formulera sig som ett subjekt. Bjurman lyfter också fram olika forskares syn på vad kärlek är och hur den uttrycks.

Genom att analysera de nio kvinnornas memoarer, dagböcker och brev, framhåller Bjurman att det framgår att det rör sig om en ny kärlekskod som synliggörs. Den fråga jag spontant ställer här, gäller genren och dess krav. Vad förväntades unga kvinnor ha för erfarenheter när de skrev sina memoarer, eller som i fallet Henrietta Liljedahl, renskrev sin ungdoms dagböcker i mogen ålder? Kärleksäktenskap diskuterades och framhölls som ideal i den samtida litteraturen, och kvinnorna som skrev sina memoarer kan ha konstruerat sina upplevelser efter vad som förväntades, vad som var modernt. Olycklig, romantisk kärlek var ett huvudtema i det sena 1700-talets och tidiga 1800-talets populära litteratur, inte minst i verk som Rousseaus *La nouvelle Héloïse* och de Staëls *Corinne*. Men det är intressant att denna genre fanns, det tyder på att det förelåg en sådan omsvängning i tiden som Bjurman, Prokop och Luhmann hävdar. En diskussion om äktenskap grundade på kärlek och fritt val istället för styrda av föräldrar, ekonomiska och sociala hänsyn. Men hur legitimt var det tidigare att uttrycka olycklig kärlek? Det nya kan ha varit att skriva om sina upplevelser på detta sätt, att iscensätta en identitet som en kvinna som upplevt olycklig kärlek. Konflikten mellan att gifta sig av kärlek eller att tvingas böja sig för förnuftsskäl fanns självklart även under tidigare århundraden, men då var det förmodligen inte legitimt skriva om det i samma utsträckning. Vi kan

erinra oss Agneta Horn, som i sin berömda självbiografi från 1650-talet visar hur hon enst vägrade att gifta sig med den fadern utsett, och istället drev igenom ett äktenskap med sin älskade Lars Cruus. Vidare har historikern Malin Lennartsson visat att människor i mitten av 1600-talet kunde resonera om det önskvärda i att gifta sig av kärlek Och i litteraturhistorikern Christina Sjöblads forskning om kvinnliga 1700-tals dagböcker framhålls hur kvinnor ansträngde sig för att undertrycka sina känslor av motvilja mot arrangerade äktenskap, men där de när giftermålet väl var beslutat tycks ha strävat efter att uppväcka känslor av kärlek gentemot den äkta maken. Detta ligger i linje med Luhmanns uppfattning om det äldre samhället. Man älskade det som tillhörde en. Eva Lis Bjurman hänvisar även till Arne Jarrick och hans *Kärlekens makt och tårar*, men undrar vad han menar med sitt påstående att "Kärlekens villkor har ändrats under historiens gång". Vad är egentligen kärleken utan sina historiska villkor, undrar hon. Vi hamnar här i en diskussion om essentialism kontra konstruktivism. Jag uppfattar Bjurman som huvudsakligen hemmahörande i det konstruktivistiska lägret, även om hon ser kärleken som en allmängiltig företeelse. Trots vissa invändningar, har hon övertygat mig med sin tolkning av materialet när det gäller en ändrad diskurs kring äktenskapet. Däremot är jag inte säker på om alla kvinnorna verkligen upplevde den olyckliga kärlek i ungdomsåren de beskriver långt senare, även om några säkert gjorde det.

En mycket intressant dimension som Bjurman tydliggör är relationen mellan fäder och döttrar. I de flesta av livsberättelserna framkommer hur fäderna sett sina döttrar delvis som investeringar för framtiden, och deras bildning som fädernas projekt. Döttrarna placerades i flickpension eller fick en bra guvernant, och genom en fin utbildning och övningar i hur man skulle föra sig kunde flickorna locka attraktiva friare till hemmet. En del av glansen från tilldragande unga män och det glada sällskapsliv ungdomarna förde

in i huset, föll även på fäderna. Bjurman visar fram flera exempel på regelrätt svartsjuka från fädernas sida gentemot döttrarna, och hur de t o m förbjöd dottern att gifta sig, utan egentligen andra skäl än att om hon flyttade var det slut med det livliga umgänget i hemmet, och fadern försvann som maktfaktor och medelpunkt ut i en ointressant periferi. Bjurman anknuter här till historikern John Gillis tes om faderskapets betydelse under 1700-talet och tidigare. Bjurman utvecklar detta i ett större sammanhang: Ju viktigare det blev att vara bildad och markera bildning i den uppåtrivande och expanderande medelklassen, desto viktigare blev flickornas bildning. De blev bärare av vissa åtråvärda egenskaper, och genom att investera i döttrarna kunde utdelning ges i form av socialt avancemang eller pengar genom fördelaktiga giftermål. Bjurman har gjort en bra koppling till medelklassens expansion, även om jag vänder mig mot att hon använt beteckningen medelklass. Många av de kvinnor vars livsberättelser analyseras kommer snarare från samhällets övre skikt, så termen borgerlighet hade bättre fångat in de agerandes sociala hemvist. Fädernas makt över döttrarna avspeglar också ett patriarkalt samhälle, och är inte överraskande. Det var fadern och inte modern som var myndig och representerade hushållet för omvärlden. Eva Lis Bjurman lyfter som nämns fram olika teorier kring synen på kärlek och äktenskap, men det hade varit fruktbart om hon också diskuterat teorier om mäns makt över kvinnor. Det framgår nämligen så tydligt i hennes material, liksom föräldrars (här fäderns) makt över sina barn.

I avhandlingen diskuteras också om det fanns något samband mellan flickors bildning och uppfattningen att kärlek var en nödvändig grund för ett lyckligt äktenskap. Det är en spännande fråga, men jag tycker inte att det eventuella sambandet klargörs. Även människor i underklassen kunde väl älska varandra, utan bildning? Eller menar Bjurman att man måste kunna ta till sig den nya litteraturen för att bli förälskad? I så fall

handlar ju skiftet i synen på äktenskapet verkligen om en diskurs kring en genre, snarare än en analys av känslor hos den enskilda människan. Det kan tilläggas om kvinnors bildning, att kvinnor i hög grad även under 1800-talet var delaktiga i en kvinnlig gemensamhetskultur av huslighet. Idealet var att förena bildning och sällskapstalanger med färdigheter i hushållning.

Eva Lis Bjurman har skrivit en bra och intressant avhandling, och i huvudsak ansluter jag mig till hennes tolkning av en ny syn på äktenskapet med en övergång från en dominerande kärlekskod till en annan. *Catrines intressanta blekhet* är påfallande välskrivnen och lästlät, och skildrar på ett levande sätt borgerligt liv från tidsperioden.

Eva Helen Ulvros

Den svenska liberalismens historia

Johan Norberg

Timbro 1998. 357 s.

JOHAN NORBERGS BOK är på många sätt bra. Den är välskrivnen och engagerad, och Norberg kan litteraturen i sitt stora ämne och har väl smält den. Flera gestalter som förtjänar att ihågkommas blir framlyfta. Här möter bland andra Anders Chydenius, Georg Adlersparre, Axel Silverstolpe, Johan Gabriel Richert, Lars Johan Hierta och J A Gripenstedt. Det är när Norberg kommer till slutet av 1800-talet och till vårt eget århundrade som framställningen kan välla förvirring. De som då uppfattas som så viktiga att de får sitt eget porträtt är Hans Forssell, Eli F Heckscher, Anders Örne, Albin Johansson, Torgny Segerstedt, Johan Hansson och Vilhelm Moberg. Dessa är ju förträffliga män, men tomrummet är stort från dem man saknar, och då tänker jag särskilt på Adolf Hedin, Karl Staaff och Bertil Ohlin.

Det innebär att medan t ex ledarskribenterna i Svenska Dagbladet menar att den organiserade liberalismen i Sverige i form av folkpartiet har gått fel framför allt fr o m Ola Ull-

RECENSIONER

sten och Bengt Westberg, så anser Johan Norberg att de som kallat sig liberaler gått fel redan innan det fanns någon fast liberal organisation och sedan hela tiden.

Det stora felet med Norbergs bok är bokens titel. Boken handlar inte om liberalismens historia utan om en, viktig, aspekt av denna historia. När jag funderar på vad som hade varit en bra titel, kommer jag att tänka på en bok av socialdarwinisten Herbert Spencer. Han skrev i slutet av 1800-talet en bok benämnd "The Man versus the State". Där talar författaren om hur den första delen av 1800-talet medfört en allt större frihet för människorna i förhållande till staten, medan i slutet av seklet statsmakten blev alltmer förtryckande gentemot människorna i form av sociallagstiftning, arbetarskydd och allsköns regleringar.

Alltså ett tips i efterhand till Johan Norberg: "Människan mot staten. En historisk exposé under två sekler från slutet av 1700-talet".

Norberg anger i sin bok inledningsvis hur han uppfattar liberalismen: "Frihet – idén att individen bör få leva i frihet från statsingrepp, om hon inte själv har tillgripit våld eller tvång mot andra eller deras ägodelar. Tanken är kort sagt att en laglydig person ska slippa ha att göra med myndigheterna."

De av Norberg bortmönstrade Hedin, Staaff och Ohlin ansåg att människors frihet kunde öka genom t ex arbetarskydd, folkpensioner och barnbidrag. Staten var för dessa politiker inte i första hand en hydra som skulle bekämpas, utan statliga insatser kunde bidra till större frihet såväl som till större rättvisa. Inom den internationella liberalismen blir för Norberg på motsvarande sätt John Stuart Mill en man som avviker från den rätta uppfattningen.

I en artikel i veckotidningen *Nu* 1999/1 säger Norberg att han vill skriva historien "framlänges", inte som folkpartiet gör, skriva den "baklänges" och se på partiets rötter. Det kan låta klokt och riktigt, men Norberg skriver inte liberalismens historia framlänges. De

nämnda personerna: Mill, Hedin, Staaff och Ohlin, såg sig själva som liberaler och uppfattades så av sin samtid, både av vänner och motståndare. Det är inte eftervärlden som givit dem den karakteristiken. De svarar visserligen inte mot den definition av liberalism som Norberg givit, men liberalism var för dem och för många andra mycket mer än vad som rymmes i Norbergs definition. Hade Norbergs bok fått den av mig föreslagna alternativa titeln skulle inte denna förvirring ha uppstått.

Inte ens de liberaler som framstår som hjältar i Norbergs framställning var ensidigt statsnegativa. Finansminister Gripenstedt avskaffade inte bara tullar och olika handelshinder. Han mer än någon annan ligger bakom att svenska staten byggt de stora järnvägarna i landet. Gripenstedts berömda blomstermålingar, hans tal i riksdagen juni 1857, som Norberg utförligt nämner, var inte en plädering för att det skulle byggas järnvägar i Sverige utan för att staten skulle bygga dem och för att staten skulle uppta utländska lån för detta ändamål. Han trodde att det var väsentligt bättre än att brittiska kapitalister skulle stå för byggandet. På motsvarande sätt ville han att staten skulle ha ett stort inflytande över skogsskötseln i landet för att därigenom förhindra den skogsskövling som pågick. Gripenstedt var en statsman som kunde förena en övertänkt liberalism med en pragmatisk inställning och som i ovanligt hög grad leddes av en vision av vad som skulle vara bäst för Sverige.

En reflexion av allmänt slag: Det är inte säkert att det räcker med att inleda en framställning med en stipulativ definition av den företeelse man skall skildra. Det gör ju Norberg. Avviker denna definition mycket från den allmänna uppfattningen av företeelsen, så blir resultatet ändå förvirring.

S.O.

När riket sprängdes och Bernadotte blev kung (i Historien om Sverige)

Herman Lindqvist

Norstedt 1998. 642 s.

HERMAN LINDQVISTS NYA bok omfattar tiden 1792–1844. 600 sidor om denna tidsperiod är mycket; dock kan det konstateras att Lindqvists förra volym omfattade 20 år mot drygt 50 här. Det visar att författaren har en stor kärlek till Gustav III och hans tid, och att hans kärlek inte är lika stark till efterföljarna och deras epok.

Herman Lindqvist är som bäst när han skildrar dramatiska händelser, som äger rum under en dag eller åtminstone få dagar. Mordet på Gustav III är en svårslagen dramatisk höjdpunkt. I den föreliggande volymen är det händelserna den 13 mars 1809 jämte Fersenska mordet, där författarens engagemang känns särskilt starkt. Kapitulationen på Sveaborg kan också nämnas.

När kriget är slut och Bernadotte blivit kung, mattas Herman Lindqvists intresse. En påfallande lucka är att författaren inte säger något om departementalreformen från 1840/41, en i sig mycket viktig reform vars konsekvenser vi fortfarande lever med och som också i hög grad bidrog till att stärka statsråden gentemot kungen. Likaså saknar man något om de viktiga beslut som togs om den kommunala styrelsen 1817 och 1843. 1842 års folkskolestadga är lyckligtvis med, men där kommer Lindqvist med den förvånande och felaktiga uppgiften att staten och inte kommunerna skulle stå för kostnaden.

Däremot har Herman Lindqvist ett ganska omfattande kapitel om den svenska litteraturen, så man undrar om Lindqvist efter ytterligare sju volymer om den svenska historien också skall skriva "Historien om den svenska litteraturen".

En god sida hos Lindqvist är hans stora intresse för den finländska delen av riket och för de människor av finskt ursprung som vi möter. Det norska folket får inte samma omtan-

ke. Norrmännen framhålls enbart som besvärliga bråkmakare. Det norska språket avfärdas med följande mening: "Man uppfinner till och med ett eget norskt språk, mera fristående från det danska riksspråket" (s 453). Än mindre tycker Lindqvist om ryssar. Han säger om händelserna i februari 1808: "Det var fjärde gången på hundra år som ryssarna gick över gränsen, varje gång hade kriget hårt drabbat det finska folket" (s 196). Ja visst, men till bilden hör, vilket inte säges, att svenskarna angripit 1741 och 1788 och att Karl XII 1708 sökt krossa det ryska riket.

Herman Lindqvist har som vanligt en stor litteraturförteckning, och han är mycket beläst. Men det finns ett stort godtycke i hans användning av källor. Sidan 342 har han ett ganska långt och målande citat från Stig Strömholm, som uttalar en kompromisslös förkastelse mot ämbetsmännen och militärerna från 1809, men varifrån det citerat är taget framgår inte, och Strömholm finns inte i någon litteraturförteckning. Lindqvist refererar (sid 13) Erik Lönnroths uppfattning att kodicillen till Gustav III:s testamente var ett försök från Armfelt att ta makten, men utan att säga ja eller nej till denna tolkning skriver han plötsligt: "Hertig Karls första beslut var alltså ingenting mindre än en statskupp."

Något tillspetsat kan sägas att om Herman Lindqvist har att välja mellan en god historia och en mera sann, väljer han den goda. Ett exempel på detta är att i Lindqvists historie-skrivning är det löjtnant Mörner som på egen hand i Paris beslutar sig för Jean Baptiste Bernadotte som svensk tronföljare. Se här Lönnroth 1994 och 98.

Lindqvists stora, till 14 delar planerade verk heter som bekant *Den svenska historien*. En mer adekvat titel hade varit "Svenskarna och deras hövdingar", men den titeln är som bekant upptagen, och en än bättre titel hade varit "Svenskarnas hövdingar".

S.O.

RECENSIONER

Nationalism and The Nordic Imagination Swedish Art of the 1890s

Michelle Facos

University of California press 1998 234 s

DET HEKTISKA 1980-TALETS hausse på konst- och antikmarknaden medförde att även sekelskiftets ledande svenska konstnärer såsom Zorn, Larsson och Liljefors fick internationell uppmärksamhet. Till intresset bidrog dessutom med största sannolikhet utställningen *Northern Light* vid mitten av 1980-talet. En person som fick upp ögonen för de svenska sekelskifteskonstnärerna tack vare ovannämnda utställning är Michelle Facos som nu utkommit med en intresseväckande analys av nittioalets nationalromantiska svenska konst.

Facos är konsthistoriker, men hennes arbete hör hemma i gränslandet mellan konstvetenskap och historia. Hon diskuterar och analyserar ingående det slutande 1800- och det begynnande 1900-talets konstriktningar och Konstnärsförbundets dominerande ställning på den svenska konstscenen, men också sekelskiftets tankeströmningar och intellektuella moden såsom nationalism och primitivism och visar övertygande på såväl likheter som skillnader mellan utvecklingen i Sverige och på den europeiska kontinenten. Studier liknande Facos har tidigare gjorts när det gäller Tyskland, då i syfte att antingen blottlägga nazismens rötter eller att visa på kulturutbytet och influenserna mellan Tyskland och de skandinaviska länderna, hur det "nordiska" konstruerats och utnyttjats på skilda sätt i olika nationella kontexter. Ett exempel på det sistnämnda är den synnerligen innehållsrika utställningskatalogen *Skandinavien och Tyskland 1800–1914. Möten och vänskapsband*.

Facos styrka ligger, föga förvånande, i bildanalyserna. Däremot lämnar hennes kontextualisering en del övrigt att önska. Problemet med Facos framställning är att den i vissa stycken är anakronistisk och att hennes tidsramar är för snäva. Hon besökte Sverige i bör-

jan av 1980-talet och gillade uppenbarligen vad hon såg. För henne är Sverige ett land som kännetecknas av "utopian idealism and solidarity" och en fredlig samexistens mellan liberalism i mycket vid mening, patriotism och social rättvisa och jämlikhet. Hennes bild av Sverige erinrar alltså inte så litet om den som Childs ger i den på 1930-talet så uppmärksammade *Sweden the Middle Way*. Att Michelle Facos är förtjust i Sverige och betraktar det som något av ett idealsamhälle är givetvis trevligt, men när hon spår rötterna till denna utveckling till 1890-talet och nationalromantiken och den framväxande socialdemokratin blir åtminstone jag betänksam. Visserligen formerades och växte socialdemokratin under detta decennium och visserligen har nittioalisterna inom konsten haft ett bestämmande inflytande på konstruktionen av "svenskheten" – senast analyserat i Michael Snodin & Elisabeth Stavenow-Hidemark (red.), *Carl och Karin Larsson. Skapare av ett svenskt ideal*, Stockholm 1998 – men därifrån till att mer eller mindre sätta likhetstecken mellan de nationalromantiska nittioalisterna inom konst och litteratur och socialdemokratin är steget alltför långt. Det innebär förvisso inte att det inte finns beröringspunkter mellan nittioalisterna och socialdemokratin. Heidenstam agiterade för allmän och lika rösträtt. Karl-Erik Forsslund var en period medlem i det socialdemokratiska ungdomsförbundet och Brunnsvik som han var med och grundade blev arbetarungdomens speciella skola och har alltsedan tillkomsten 1906 haft en betydelsefull roll i den svenska arbetarrörelsens historia. Verdandi i Uppsala samlade inte bara aktiva socialdemokrater utan också nittioalister. Ungdomsrörelsen och ungdomsmötena kring sekelskiftet har beröringspunkter med såväl nittioalisterna som med socialdemokratin, men kan inte reduceras till ett uttryck för någondera. Gustaf Ankarcrona hörde till Brunnsviks grundare och uttalade vissa sympatier för socialdemokratin, men vid hans död var det inte Per Albin Hanssons porträtt, utan – som Gustaf Näs-

ström påpekat – Adolf Hitlers, som prydde hans skrivbord. Till följd av att Facos koncentrerar all sin uppmärksamhet på 1890-talet missar hon att Heidenstam blev otänkbar som folktribun redan i samband med storstrejken 1909, att nittioalisternas möjligheter att tala för ”folket” definitivt försvann i samband med Strindbergsfejden, att Carl Larsson slöt upp bakom Hedin i försvarsstriden och senare gjorde affischen till bondetåget, kort sagt att förhållandet mellan nittioalisterna och socialdemokratin under 1900-talets två första decennier kom att präglas av konflikt och inte koncensus. Konfrontationen – inte minst i samband med Strindbergsfejden då åttiotalisterna blev arbetarrörelsens män – förefaller ha varit oundviklig till följd av arbetarrörelsens tillväxt och den tilltagande polariseringen och klasskampen. Det blev helt enkelt allt mer uppenbart att nittioalisterna och socialdemokraterna inte hade samma samhällssyn- och ideal. Frågan blir då hur det kan komma sig att nittioalisterna, motståndarna, inför eftervärlden, trots ett långvarigt socialdemokratiskt maktinnehav, i så stor utsträckning kommit att definiera ”svenskheten”. Det kan givetvis förklaras med hänvisning till en borgerlig kulturell hegemoni. Personligen tror jag snarare att svaret skall sökas i dels att socialdemokratin efter unionsupplösningen 1905, som Christer Strahl visat, började orientera sig mot nationen och det nationella, dels i att den inte hade någon egen konstsyn, utan helt sonika tog över borgerlighetens. Sannolikt bidrog också Konstnärsförbundarnas dominerande position på den svenska konstscenen och det faktum att alternativet till den konst dessa representerade var akademisternas historiemåleri som var intimt förknippat med en konservativ samhällssyn.

Trots att den svenska historien i Facos tappning framstår som alltför konfliktfri och trots att det inte, som jag försökt visa, går att sätta likhetstecken mellan nationalromantiken och socialdemokratin, är *Nationalism and the Nordic Imagination* en uppslagsrik

och tankeväckande bok. Den är ett väsentligt bidrag till diskussionen om den svenska nationalismen och konstruktionen av ”svenskheten”. Facos arbete är en utmärkt illustration till hur inträngande och initierade bildanalyser i såväl bokstavlig som bildlig mening kan få oss att se inslag i en historisk epok vi tidigare försummat, men visar också på vådorna av en alltför snäv tidsmässig avgränsning och en otillräcklig politisk-historisk kontextualisering.

Lars M Andersson

Det blänkande eländet En bok om Kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö

Thomas Sörensen

Utgiven på eget förlag 1997. 222 s.

EN HÖSTDAG 1911 sade min farfar upp sig från sitt arbete som dräng. Sedan tog han tåget från Eslöv för att ta värvning vid Svea livgarde i Stockholm. De historier han på äldre dagar berättade för min pappa om sina tre år som kavallerist gick i ljusa kulörer: provsittningen av Stockholms stadions läktare tillsammans med tusentals andra soldater inför olympiaden 1912; vakthållningen vid kungliga slottet; det trevliga jobbet med hästarna etc.

Han finns i tankarna när jag läser Thomas Sörensens avhandling *Det blänkande eländet*. Jag förstår nu att farfars tid som volontär knappast kan ha varit en tillvaro fylld av enbart trevliga upplevelser. Btvis är det en mycket mörk bild av husarens vardag som målas upp, fylld av pennialism, våld och fylleteri. Visserligen handlar Sörensens bok om Kronprinsens Husarregemente i Malmö och inte min farfars K1 i Stockholm, men den militära kulturen torde i stort ha varit gemensam för samtliga regementen i Sverige under decennierna kring sekelskiftet 1900.

Sörensen har gjort till sin uppgift att undersöka vilka de fast anställda husarerna var – dels har han försökt kartlägga deras sociala

RECENSIONER

och ekonomiska förhållanden, dels har han undersökt husarernas kultur.

Boken är alltså något annat än en regementshistorik. Den handlar om urbaniseringen i dåtidens Sverige, om mytskapande, om förtryck, om hur människor finner värdighet under svåra förhållanden och om relationen individ/kollektiv. Men framför allt är det en bok om husarkulturen och konstruktionen av manlig identitet.

Sörensen har gått igenom ett mycket stort källmaterial som spänner över ett brett fält: regementets manskapsrullor, kyrkböcker, civilt och militärt judiciellt material, memoarer, gamla minnesuppteckningar, intervjuer, nekrologer och födelsedagshyllningar i dagspressen, visböcker och romaner.

Författaren visar att de värvade husarerna i Malmö 1865–1927 huvudsakligen kom från enkla förhållanden på den skånska landsbygden. Också efter sin militära tid hade de f. d. husarerna i huvudsak arbeten som inte krävde någon speciell yrkesutbildning. Däremot bodde de inte längre på landsbygden, utan i staden. De var alltså en del av den omfattande urbaniseringen vid denna tid.

Det fastslås också att husarerna hade låga löner (som stutare ungefär) och att de gifte sig med kvinnor med enkel bakgrund. Sörensen tycker sig också kunna urskilja två olika epokers husarer – före och efter 1901 års härordning, som innebar att indelningsverket avskaffades och allmän värnplikt infördes. 1800-talshusaren var i genomsnitt äldre och tjänstgjorde under lång tid – inte sällan upp till 20 år. Han var väl integrerad i stadens civila befolkning: under sina långa permitteringsperioder hade han civilt arbete och han bodde i någon av stadens arbetarstadsdelar. 1900-talshusaren var yngre, tjänstgjorde kortare tid, hade inget civilt arbete vid sidan av och bodde i kasern vid det nya regementet, som låg där den blåskimrande skyskrapan Kronprinsen står idag. Så långt den socialhistoriska delen av avhandlingen.

Den andra delen av avhandlingen består av en analys av husarernas kultur. Sörensen kon-

staterar att det fanns två motstridiga krafter som genomsyrade det militära systemet – patriarkalismen och den sarkastiska och arroganta attityden. Den förstnämnda karakteriseras som en i huvudsak positiv kraft, medan den sistnämnda, som ofta företrädades av det lägre befälet, förpestade tillvaron för husarerna. Sörensen slår också fast att det repressiva våldet som utövades av förmännen mot de meniga var vanligt förekommande.

Andra viktiga ingredienser i husarkulturen var idén om den strama, militära kroppshållningen, självbehärskningen och den utbredda tystnaden när det gällde övergrepp. Mer positiva inslag i husarkulturen finner författaren i den utbredda lekfullheten.

Sammanhållningen var stark. Husarerna höll ihop mot poliser och civila. Att skvallra på en av de egna var otänkbart.

Han visar också på ett övertygande sätt hur den manliga identiteten hos husarerna konstruerades genom ett avståndstagande från kvinnor och civila män. I denna konstruktion ingick också ett förhållande av hårdhet och oanständighet. Till detta kom inslag av heterosexism, homofobi och alkoholromantik. Genom att bygga upp en bild av sig själva som riktigt hårda karlar gjorde de tillvaron uthärdlig och fann någon sorts värdighet. Detta kombinerades ofta med en avväpnande självironiskt hållning.

Husarerna rörde sig frekvent på stadens krogar och nöjesetablissemang. De var i sina vackra uniformer ett vardagligt inslag i seklens Malmö. Husarernas musikkår var mycket omtyckt. Mörkare sidor fanns även. För många malmöbor stod husarerna för fylteri, våld och allmänt stökigt beteende. Bokens titel, *Det blänkande eländet*, som en kvinna kallade husarerna i en minnesuppteckning, speglar detta förhållande.

Husarkulturen betraktas av Sörensen som en subkultur. För att förstå denna analyserar han den mot bakgrund av den kultur som omfattades av svenskar i gemen på den här tiden. Detta görs på ett ofta mycket förtjänstfullt sätt. Han visar att de hårda kraven på

självbehärskning hos husarerna inte var något unikt för dåtidens militärväsende, utan fanns som idé inom bl.a. barnuppfostran, idrottsrörelse, hälsovård och samtida etikettsideal. Likaså sätter han in det flitiga bruket av våld i en större kontext.

Stor uppmärksamhet ägnas åt begreppet *grace under pressure*, som definieras som den utsatta människans sätt att handskas med svårigheter med bibehållande av ett visst mått av värdighet och självrespekt. Detta begrepp använder Sörensen när han förklarar och tolkar husarernas beteende i en bitvis hård och omänsklig tillvaro.

När det gäller den socialhistoriska delens kvantitativa data har Sörensens valt att göra tvärsnittundersökningar. I övrigt präglas forskningsarbetet av en kvalitativ metod. Med bl.a. Clifford Geertz' *thick description* som utgångspunkt analyserar Sörensen husarkulturen. Han söker alltså efter underliggande meningar och innebörder i de beteenden och händelser som han finner i källmaterialet. I Robert Darntons efterföljd (se t.ex. *Stora kattmassakern*) presenterar han en övning i torrsim där en av husarerna får två tänker utslagna av en korpral, då han flinar åt sin kollega. Detta "sekelskiftesdrama", som rymmer en mängd underliggande attityder och normer, återkommer sedan i boken med varierat perspektiv.

Ett annat pedagogiskt och berättartekniskt lyckat grepp är att man får två följeslagare boken igenom: 1880-talshusaren Ola Nilsson Sjöholm och Jonas Åkesson som tjänstgjorde några decennier senare. För den förre gick det illa – fängelse och alkoholmissbruk – medan den senare gick en framgångsrik karriär som konstnär till mötes. Dessa två individers skilda levnadsbanor fungerar som exempel för att beskriva fenomen och förhållanden som gäller för hela husarkollektivet.

Sörensen skriver medryckande och genom sin metod att med individuella fall illustrera något generellt, håller han läsarens intresse uppe hela tiden. Han varvar analytiska resonemang med berättande avsnitt. Rentav ly-

sande är hans fingerade studiebesök på regementet en höstdag 1911. Genom detta grepp lyckas han beskriva väsentliga delar av husarernas tillvaro samt skapa intresse för efterföljande analys.

Sammantaget är *Det blänkande eländet* en mycket väl genomförd kulturanalys, men den är inte utan skavanker. Distinktionen mellan 1800-talshusaren och 1900-talshusaren görs inte mycket av. Här kunde man ha önskat lite fler jämförelser – varför annars skilja dem åt?

Vidare sägs husarerna inte ha utgjort något "särskilt stort problem för staden i våldshänsesende". Den slutsatsen bygger han på studier av bl.a. domstolsprotokoll över dömda våldsvärkare och resultatet redovisas en tabell. Problemet är bara att man av tabellen inte kan utläsa hur stor andel av Malmös yrkesarbetande befolkning som husarerna utgjorde, vilket medför att procentsiffrorna för husarernas våldsfrekvens inte säger särskilt mycket.

En annan invändning man kan göra är att det tidvis brister i slutsatsernas underbyggnad i källmaterialet. Detta är en av svårigheterna med det här sättet att skriva historia – hur många individuella fall behövs för att säga något om det generella? Sörensen bygger t.ex. sitt resonemang kring husarernas homosexuella prostitution på bara två utsagor. Författaren har också dåligt på fötterna när han hävdar att det var "en välkänd verksamhet" bland husarerna att råna homosexuella män ("att köra en bög"). Det kan mycket väl hända att så var fallet, men Sörensens belägg är svaga – två intervjuer gjorda många år i efterhand, ett avsnitt ur en roman samt en uppsats med en passus om en händelse i Stockholm.

Bokens formgivning är av hög klass och skiljer sig radikalt från vanliga doktorsavhandlingar. Ett rikt bildmaterial bidrar till att göra forskningsarbetet tillgängligt för en historiskt intresserad allmänhet. Det tycks också som boken har nått ut till en relativt stor läsekrets. Mottagandet i skånsk press har varit gott. Avsaknaden av anmälningar av boken i rikstidningarna tyder på att den betraktas som alltför lokal i sin prägel, vilket är synd,

RECENSIONER

eftersom många utöver lokalhistoriskt intresserade malmöbor skulle kunna ha intresse av boken.

Bengt Liljegren

Miljoner och my. Kunskapssyn och tänkande på en verkstadsindustri

Eva Fägerborg

Nordiska museets handlingar 120. Nordiska museets förlag 1996

Folkhemmets arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar

Bo G Nilsson

Nordiska museets handlingar 121. Nordiska museets förlag 1996

EN PEDAGOGISK POÄNG som Erik Lönnroth framhävde på ett doktorandseminarium var att Ingvar Anderssons fina biografi över Erik XIV från 1935 också skildrade författarens växlande liv som student i Lund på 1920-talet. Ett annat exempel på det problem Erik Lönnroth ville uppmärksamma – att fastställa i vilken omfattning en akademisk författare utifrån omgivning och egen erfarenhet präglar sin forskning och vetenskapliga produktion – är kritiken mot socialantropologen Margaret Mead. Enligt en del uppgifter var hennes påståenden om fria sexuella relationer bland "naturfolk" grundade på viljan från objekten att vara forskaren/subjektet till lags och servera lämpliga men inte nödvändigtvis sanna uppgifter.

En som ytterligare utvecklat detta källkritiska tema – säkert bland många andra – är den amerikanska sociologen Sandra Harding. Hon har myntat begreppet "strong objectivity". Detta definieras i korthet så att både objektet (forskningen) och subjektet (forskaren) skall ägnas samma kritiska granskning för att resultatet av forskningen skall nå så nära den sanna kärnan som möjligt.

Om man tar steget över till etnologin pågår också här omvärderingar och debatt kring källmaterial, subjektforskning m m. Detta illustreras i två nyutkomna etnologiska avhandlingar som belyser varandra. Den ena är av Eva Fägerborg, som gjort en omfattande undersökning kring industriarbetares tankevärld och den andra av Bo G Nilsson som utifrån bl a subjektvärdering granskat presentationen av de arbetarminnesundersökningar som Nordiska museet gjorde med början under andra världskriget parat med en historiografi över etnologisk forskningsmetodik; detta för att sätta in den granskade undersökningen i ett vidare etnologiska sammanhang. Om Fägerborg är exempel på den etnologiska forskningsfronten är Nilssons inriktning ett annorlunda spår där han närmar sig den historiska diskursen. Gemensamt för avhandlingarna är att de granskar kroppsarbetarnas ställning i samhället. Båda utgår också – fast inte enbart – i teoribildningen från den franske idéhistorikern och filosofen Michel Foucault. Det samlade resultatet ger intressanta inblickar i den etnologiska forskningens källproblematik.

Eva Fägerborgs avhandling berör olika föreställningar om kunskap och kunskapsbildning. Som forskningsfält har hon valt verkstadsindustrin i Sverige och en fabrik i Köping – knutet till ett välkänt svensk bilföretag – där man tillverkar växellådor för tyngre fordon. Som grund för sin undersökning har Fägerborg intervjuat ett 80-tal personer – både chefer och arbetare – i den aktuella arbetsmiljön, varav 44 mer ingående. För att ytterligare lära känna sitt forskningsfält har Fägerborg vistats i arbetsmiljön under lång tid, deltagit i interna kurser m m. Studien ligger nära en deltagande observation dvs en forskarsituation när subjektet fullständigt tar del i objektens verksamhet. Fägerborg är – vilket återkommande framgår i den löpande texten – hur som helst mycket väl insatt i hur arbetsplatsen ifråga fungerar liksom hur olika personer är relaterade i den sociala miljön. Titeln "Miljoner och my" antyder vikten av

att tjäna pengar för företaget i den studerade tankevärlden och att den valda verkstadsindustrin ligger åt det högteknologiska hållet där bl a precision i tillverkningen är bas i arbetskulturen. En my – en tusendels millimeter – är ju ett gångbart mått vid t ex maskin-konstruktion. De valda arbetarna har alltså ofta en dokumenterad yrkesskicklighet där man kan anta självständighet och visst oberoende av chefer i utövningen av yrket. Avhandlingens resultat pekar också i samma riktning. Chefer och jobbare har olika tankevärld där de nödvändigtvis inte uppfattas som ”högre” eller ”finare” än den andra av någon part. I vissa fall råder en överlappande samsyn i tankevärlden. Det kan gälla stolthet över företaget, att företaget skall gå bra ekonomiskt, att det skall utvecklas rationellt och väl m m. I åter andra fall är yrkesskicklighet, oberoendet av chefen, en stark bevakning av yrkeshedern viktiga inslag i arbetarnas tankevärld där just oberoendet värderas högt. En allmän reflektion kring subjektpositionen är emellertid att författarinnan uppger att hon fick reaktioner när hon som ”avvikande” – medelålders, kvinna, akademiker, från annan ort än Köping m m – mötte sina forskningsobjekt. I verkstadsindustrin praktiserande teknologer under åtminstone 60- och 70-talen skulle sannolikt i Fägersborgs undersökning sakna den flitigt förekommande sexuella föreställningsvärlden. Denna har kanske naturligt filterats bort i undersökningen genom subjektets framtoning. Eller så kan sanningen vara att detta förekommer i betydligt mindre grad på nutida svenska verkstadsgolv genom de allt starkare kvinnliga inslagen.

Kopplar man Fägersborgs undersökningsmetodik till resultaten av Bo G Nilssons avhandling öppnas perspektiv både på subjekt och objekt inom etnologi och andra forskningsfält. Nilsson har i sin avhandling gjort något inom etnologien ovanligt nämligen att kritiskt undersöka en genomförd etnologisk undersökning – Nordiska museets arbetarminnen – ett mycket omfattande projekt som genomfördes i museets regi från 1945

och fram till 1960. För att ge perspektiv gör emellertid Bo Nilsson en utredande bakgrundsteckning av etnologivetenskapens utveckling och dess olika grenar. Till en början är här knappast vanliga arbetare intressanta som forskningsobjekt. De krig och kungar som historiker ofta fördjupade sig i under sent 1800-tal motsvarade för de samtida etnologerna bondesamhällets olika kulturella yttringar och där den grundläggande teorin – i bröderna Grimms anda – var att bondesamhällets kultur avspeglade någonting ursprungligt, gärna förkristet kulturmönster. Med bl a Sigurd Erixon – professor i etnologi 1934–1953 – sker emellertid enligt Nilsson ett banbrytande paradigmskifte. Forskningen inriktas nu inte bara mot ursprunget utan också samtiden. Spridningsteorier vinner insteg och – kanske lika viktigt – forskningen gäller nu *alla* i samhället. Med detta öppnas på allvar möjligheten för de s k lägre klasserna att komma till tals i den etnologiska forskningen. Den stora undersökningen om arbetare som Nilsson granskar skulle också genomföras av en av Erixons elever Mats Rehnberg; senare också verksam i radio och TV.

Medan denna rätt logiska diskursförändring sker inom den etnologiska forskningen inträffar enligt Nilsson inte samma sak ”på djupet”. Nilsson diskuterar bl a i dikotomin ”yta” och ”djup” som lite fritt kan jämföras med ”form” kontra ”innehåll”. På ytan och i samlingsarbetet får visserligen arbetarna komma till tals i stort under rätt fria former men i metodiken finns ändå drag av arbetare som en opersonlig ”massa” kvar. Det framgår bl a i uppläggning av frågekonstruktioner men också i den senare bokutgivningen i samband med undersökningen. Här finns titlar som ”Statarminnen”, ”Sägverksarbetarminnen” m m – en om man så vill – mellanform mellan ”massa” och ”person” där yrket förenar medan personligheter knappast var tänkta att göra sig gällande.

Det centrala i Nilssons avhandling är emellertid hur han blottlägger den stora diskrepansen mellan det material som samlades i de

RECESSIONER

olika yrkesundersökningarna och hur sedan det redigerade materialet kom att gestalta sig. Några siffror i avhandlingen ger vid handen att redigeringen varit omfattande. I genomsnitt stryks 40 procent av den ursprungliga texten. I redigeringen framgår också vissa klara mönster där berättelser och uppgifter om alkohol och sexualitet som regel mönstrats ut. Teorier kring detta och andra strykningar som Nilsson anför är att det handlar om en anpassning till de publika förväntningarna (vad var av intresse för den tänkta läsekretsen), en annan att Rehnberg genom sin subjektorientering visserligen till det yttre accepterade arbetarklassens likvärdighet som etnologiska forskningsobjekt men genom en nedärvd kulturtradition och föreställningssvärdsas på "djupet" – möjligtvis aningslöst – förmedlar en av sitt eget subjekt präglad bild. Vad Nilsson skickligt blottlägger är alltså att subjektorienteringen i hög grad kan styra ett resultat där en forskare samlar in och bearbetar sitt material och där forskaren väl medveten om predikamentet ändå inte kommer åt sin "egen" felkälla.

Detta öppnar upp mot det paradigmskifte i den etnologiska forskningen som skett efter Erixon och Rehnberg och där den materiella kulturen som t ex föremålskunskap inte längre är så intressant för den etnologiska forskningen medan deltagande observation är en blomstrande metodik. Utan att kunna komma åt subjektorienteringen och dess påverkan torde denna forskningsansats brottas med en svår bevissäkring där kritiker kan påstå att subjektiviteten i forskningen är betydande. Med Nilssons forskningsresultat blir metodikfältet än mer ansatt eftersom subjekten här inte bara formar sina resultat utan också sina källor.

Ulf Hamilton

Med kluven tunga. LO och genusordningen

Yvonne Hirdman

Atlas 1998.

LANDSORGANISATIONEN HAR VARIT föremål för historieskrivning ett otal gånger. Nya erfarenheter och perspektiv förändrar synen på företeelser i det förflutna. Det är ett känt faktum i historieforskningen. I ett nyligen avslutat forskningsprojekt har fackföreningsrörelsens utveckling efter andra världskriget behandlats. Enligt planerna kommer totalt nio volymer att presenteras. Projektet är finansierat av LO. Deltagarna består av fristående forskare under ledning av ekonomisk-historikerna Lars Magnusson och Anders L. Johansson.

Yvonne Hirdmans bidrag till serien är tveklöst en av de mer spännande volymerna: en granskning av LO:s fackliga och politiska verksamhet ur ett genusperspektiv. Hirdmans bok avviker på många sätt från traditionella framställningar om fackföreningsrörelsens historia. Det gäller såväl form, innehåll som tonläge. Skrivsättet överensstämmer knappast med traditionella akademiska ideal. Språket är mycket personligt och rikt på engagerade och lustfyllda beskrivningar av enskildheter. Språkbehandlingen följer av Hirdmans metod: att försöka rekonstruera den genusförståelse – eller det genuskontrakt – som präglade LO:s agerande i olika frågor ur ett mycket splittrat urval av skriftliga dokument. Att avtäckta genuskontraktet handlar om att synliggöra det vardagsmönster som särskiljer manligt och kvinnligt – och som graderar kvinnors och mäns sysslor utifrån en manlig norm. Genuskontraktet bidrar alltså, enligt Hirdman, dels till ett isärhållande, till att upprätthålla en maktrelation mellan könen, d.v.s. till att underordna kvinnorna. Uttrycket kontrakt utnyttjas för att betona ömsesidigheten; kvinnorna är på intet sätt passiva aktörer i denna isärhållandets och underordnandets "logik". Könen samverkar för att upprätthålla genusordningen i hemmen och på arbetsmarknaden.

Men det är inte bara språk och metod som skiljer sig från andra framställningar och fackföreningsrörelsens historia, även ämnesvalet är annorlunda. Yvonne Hirdmans bok är förmodligen den första skildringen av LO som tar fasta på fackföreningsrörelsens inställning till könsarbetsdelningen. Hirdman inventerar en rad olika frågor där LO:s syn på lönepolitiken (likalönefrågan), barnbidragen, yrkesutbildningen och invandringen till hemrationaliseringsfrågor och deltidarbetet. Utgångspunkten är att LO-ledningen historiskt präglats av en mycket konservativ syn på könsrelationer med den manlige metallarbetaren som norm för den "riktige" arbetaren. Förvärvsarbetande kvinnor i allmänhet – och gifta kvinnor i synnerhet – har uppfattats som ett "problem"; för samhället, för barnen, för männen och för kvinnorna själva. Denna traditionsmättade uppfattning utmanades emellertid allt mer under 1960- och 70-talen av idéer om kvinnors rätt till förvärvsarbete och ekonomiskt oberoende. Under dessa decennier synliggjordes "genuskonflikten".

Yvonne Hirdman har delat in boken i tre separata delar. Den första delen handlar om "hushållskontraktet", åren 1946–1961. Under denna period ifrågasattes aldrig det gamla genuskontraktet. Visserligen diskuterades likalönefrågor inom LO, men i praktiken accepterades kvinnors lägre löner och någon medveten strategi för att öka gifta kvinnors förvärvsarbete kan inte spåras. Under nästa skede – "jämlikhetskontraktets" tid 1961–1975 – ifrågasattes den gamla ordningen allt mer. Giftna kvinnor skulle slussas ut i lönearbete, något som bl.a. skulle möjliggöras av en utbyggd familjepolitik. Det handlade i huvudsak om att underlätta för kvinnor att förena förvärvsarbete med hemarbete, något som kom till uttryck i diskussionerna om deltidarbete och utbyggd barnomsorg. Det sista skedet – "jämsköldhetskontraktets" tid efter 1976 – innebär en ytterligare distansering från det gamla genuskontraktet. Nu intensifierades arbetet för en familjepolitisk expansi-

on, för en rättvis lönesättning och för ett ökat kvinnligt förvärvsarbete. Men, som Hirdman understryker, de stora förändringarna på arbetsmarknaden under dessa år följde i praktiken isärhållandets logik. Kvinnorna behövdes inte i industrin utan slussades ut i den växande tjänstesektorn. Genuskonflikten löstes – åtminstone temporärt – genom att stat och kommun tog över allt mer av familjernas traditionella omsorgs- och omvårdnadsarbete. Kvinnors hemarbete förvandlades till lönearbete.

Yvonne Hirdmans bok är inte helt lättläst. Detta beror i stor utsträckning på metoden att rekonstruera idéer och föreställningar ur programmaterial och protokollstexter. Texten präglas också av en onödigt mångordighet, med snabba kast mellan stort och smått, som gör att läsaren ibland kan ha svårt att följa framställningen. Den omfångsrika textmassan hade säkerligen kunnat bantas med åtminstone en fjärdedel utan att något väsentligt gått förlorat.

Det finns också några frågetecken av mer teoretisk och innehållsmässig karaktär. Ett problem ligger implicit i Yvonne Hirdmans teoretiska utgångspunkter om genusordningen, det s.k. genusystemet. Enligt Hirdman är genusystemet överordnat alla andra sociala relationer. Systemet är självreproducerande och universellt. Det är naturligtvis alltid problematiskt med den här typen av deterministiska utgångspunkter. Det som bör bevisas tas för givet. Empirin utnyttjas för att illustrera teorin, inte för att testa teorins hållbarhet. Den andra svagheten berör synen på ekonomiska förklaringsfaktorer. Yvonne Hirdman har i en rad arbeten ifrågasatt betydelsen av samhällsekonomiska perspektiv i historisk forskning. Ointresset för de ekonomiska sammanhangen och förklaringsmodellerna blir emellertid en avgörande belastning i analysen av fackföreningsrörelsen och genusordningen. Det är uppenbart att de politiska och fackliga tillväxtmotiven, i kombination med förändringarna på arbetsmarknaden, hade en avgörande betydelse för arbetsmarknadens

RECENSIONER

parters idéutbyte om genusrelationer i samhället.

Tillkomsten av Arbetsmarknadens Kvinnonämnd under början av 1950-talet, en partssammansatt intresseorganisation som får relativt stort utrymme i Hirdmans bok, måste ses i perspektivet av mellankrigstidens ekonomiska problem, Saltsjöbadsandans dominans och intresset för att öka arbetskraftsutbudet och stimulera den ekonomiska tillväxten under efterkrigstiden. Här samverkade naturligtvis jämställdhetsidéer och samhällsekonomiska motiv. Men det är ingen tvekan om att de samhällsekonomiska villkoren – full sysselsättning och akut arbetskraftsbrist i industrin – spelade en avgörande roll för att lyfta upp frågorna om kvinnors förvärvsarbete på den fackliga och politiska dagordningen. Utifrån Hirdmans teori om det självreproducerande genussystemet är det i själva verket svårt att förklara kvinnonämndens tillkomst och verksamhetsområden. För detta krävs helt andra teorier med mindre funktionalistiska och mer dynamiska perspektiv på sambanden mellan ekonomisk tillväxt och förändringar i könsarbetsdelningen. Den motsättning mellan ekonomiska och idémässiga förklaringsfaktorer som Hirdman framhåller är i själva verket konstlad. Såväl individer som organisationer agerar utifrån sina samlade erfarenheter. Förändringar i de materiella villkoren, av sociala och ekonomiska förhållanden, påverkar och ger riktning åt idédebatten. En ensidig betoning på idéinflytandet fördunklar mer än förtydligar.

Men avslutningsvis. Yvonne Hirdman har skrivit en gedigen bok och fackföreningsrörelsen och genusordningen som är högst uppslagsrik och idéväckande – om än inte på något sätt okontroversiell. Den kan varmt rekommenderas.

Jonas Olofsson

Interdependence versus integration. Denmark, Scandinavia and Western Europe 1945 – 1960

Thorsten B. Olesen

Odense University Press 1995.

BOKEN ÄR RESULTATET av en konferens arrangerad inom ramen för det danska projektet ”Danish Politics in Transition 1945 – 85”, och innefattar uppsatser både av projektmedlemmar och inbjudna gäster, däribland ett par svenska forskare. Med tanke på detta blir det naturligt att boken har en viss slagsida mot det danska och nordiska, även om det finns uppsatser av Wendy Asbeek Brusse, Monika Dickhaus och Thomas Rhenisch om västeuropeiskt ekonomiskt samarbete före och fram till Romfördraget 1957. Johnny Laursen och Mikael af Malmberg har dessutom skrivit en utmärkt uppsats om EFTAs politiska förspel, och Erik Bloemen har diskuterat reaktionerna inom ”de sex”, dvs Kol- och Stålunionens och EEC:s grundarstater, på de brittiska förslagen om ett europeiskt frihandelsområde.

Vad man möjligen saknar är specifika analyser av de icke-nordiska västeuropeiska staternas ställningstaganden, och då framför allt av stormakternas agerande. Richard Griffiths, tidigare professor vid European University Institute, har skrivit en klagande studie av de politiska ramarna för den tidiga europeiska integrationen, och ansluter sig där till den idag ganska väletablerade uppfattningen att utvecklingen i stor utsträckning styrts av staternas egenintresse. Åsikten förefaller mot bakgrund av det föreliggande materialet rimlig, och den bilden ändras inte av John Pinders bidrag till boken, vilket vill lyfta fram den roll som spelades av europafederalisterna under 1940- och 1950-talet.

Mot bakgrund av den roll som staterna och då naturligtvis inte minst de västeuropeiska stormakterna spelade i integrationsprocessen, hade det varit värdefullt med analyser av deras agerande. Det enda bidraget som tangerar stormakterna mera specifikt är en

studie av Richard Griffiths om brittiska beslutsfattare och deras omvärdering av tidigare beslut, och den uppsatsen saknar en tillräcklig diskussion av bl a resultatens representativitet och räckvidd. Vad som verkligen finns i boken, är emellertid diskussioner av danskt och delvis också svenskt beslutsfattande, medan Norge, Finland och Island lämnats åt sidan. Flera av uppsatserna ger intressanta och givande bidrag till detta ämne. Diskussionerna om ett nordiskt försvarsförbund 1948/49 behandlas av Karl Molin och Thorsten B. Olesen, och Molins framställning, som i stor utsträckning bygger på hans bok *Omstridd neutralitet. Experternas kritik av svensk utrikespolitik 1948 – 1950*. Stockholm 1991, får en intressant pendang genom Olesens diskussion av de danska ställningstagandena. Socialdemokratin blir viktigt både hos Molin – Olesen och i andra uppsatser i boken, och nordiskt samarbete som ett socialdemokratiskt alternativ till Europa är föremål för en speciell studie av den tyvärr nu bortgångna Vibeke Sörensen.

Till trots för vissa anmärkningar beträffande enskilda bidrag är det allmänna intrycket av boken att den utgör ett värdefullt bidrag till nordisk och europeisk samtidshistoria, knappast genom teoretiska ambitioner utan genom väl genomförda empiriska studier. I Sverige görs många värdefulla studier av det svenska statsbyggandet under tidigmodern tid. Här finns för framtiden ett lika spännande studieobjekt som också det relaterar till integration och statsbyggande, men nu inom en större geografisk ram än de traditionella nationalstaternas.

Rune Johansson

The Politics of Foreign Policy Change. Explaining the Swedish Reorientation on EC Membership.

Jakob Gustavsson

Lund University Press, 1998. 218 s.

MED NÅGON TILLSPETSNING kan sägas att Jakob Gustavsson med sin lundaavhandling i statskunskap förklarar en enda mening i en regeringsdeklaration av den 26 oktober 1990. Ändå är det inte fråga om knappologi, för det kan hävdas att den mening det gäller är den viktigaste i hela Sveriges efterkrigspolitik. Meningens innehåll är: "Regeringen vill ha ett nytt beslut av riksdagen om Europapolitiken, som klarare och i mer positiva ordalag klargör Sveriges ambition att bli medlem av Europeiska Gemenskapen."

När finansminister Allan Larsson redogjorde för bakgrunden till denna mening, sade han att innehållet helt överensstämde med fastlagd svensk politik; riksdagen skulle endast göra ett klarläggande. Som Gustavsson framhåller var inte detta uttalande korrekt. Här var det fråga om en radikal politikförändring.

Jakob Gustavsson vill i sin avhandling göra två saker, dels generellt studera hur ett lands utrikespolitik ändras, dels förklara hur Sverige tog en ny ståndpunkt till medlemskap i EG. Här riktas uppmärksamheten mot den andra målsättningen.

Författaren redogör för de stora linjerna i utvecklingen mot den 26 oktober 1990: Berlinmurens fall 1989, Warszawapaktens upplösning, upplösningstendenser också i "rest-Efta", där Österrike ville bli medlem av EG, samt en ekonomisk kris som drabbade Sverige hårt. Men det i mina ögon intressantaste är beskrivningen av läroprocessen hos förändringens nyckelpersoner, och nyckelpersonerna är i första hand Ingvar Carlsson, i andra hand Allan Larsson.

Ingvar Carlsson var en mycket garvad politiker när han 1986 blev landets statsminister. Men han hade inte sysslat särskilt mycket med utrikespolitik. Han var flexibel, tog till

RECENSIONER

sig nya intryck och kunde tänka om. Av utländska ledare som varit av stor betydelse för nytänkandet nämner Jakob Gustavsson i första hand Österrikes kansler Franz Vranitzky. Det är intressant, bl a därför att Tage Erlander i sina memoarer säger att främst Österrikes Bruno Kreisky givit honom nya idéer och uppslag när det gällde utrikespolitiken. Inom Sverige hade från början av hösten 1990 särskilt industrins företrädare blivit ivriga EG-förespråkare.

Beslutet i oktober 1990 togs i ett ekonomiskt-politiskt sammanhang. Därmed blev det finansminister Allan Larssons bord, medan utrikesminister Sten Andersson och handelsminister Anita Gradin ställdes offside.

Var Ingvar Carlsson en machiavellist som utnyttjade konjunkturen och drev igenom ett EG-positivt ställningstagande? Ja kanske det, men i så fall en snäll machiavellist. Han var inte ohederlig men taktiskt skicklig. Vid läsningen av Jakob Gustavssons intressanta avhandling blir man övertygad om att endast Ingvar Carlsson hade kunnat göra en politik-

förändring på det sätt som skedde. Olof Palme hade tidigare låst sig rätt mycket i en EG-negativ retorik. Carl Bildt skulle visserligen ha kunnat få med sig en borgerlig regering men inte åstadkomma en attitydförändring inom det största partiet. Göran Persson har hittills gjort sig känd som en som söker invänta opinionen, inte leda den. En intressant slutsats blir därför att förändring av politik har individer betydelse, inte bara strukturer och yttre händelser.

Därmed också en naturlig reflexion om vetenskaper. Den historiska vetenskapen liksom andra humanistiska vetenskaper har under senare decennier ofta sneplat mot samhällsvetenskaper och i lite dåligt självförtroende gjort dessa till föredömen. En konsekvens har då blivit att man nedtonat enskilda individers betydelse och framhävt strukturernas. Även mot denna bakgrund är det intressant att en ung statsvetare lyfter fram den roll enskilda individer spelat, då mycket viktiga beslut har fattats.

S.O.